

“Estic molt cansada de la vostra incapacitat d’acceptar”

Vivències de joves LGTB a centres de secundària d’Osona

Treball Final del Grau en Psicologia

Ana Mérida Jiménez

Tutor: Gerard Coll Planas

Correu: ana.meridal@uvic.cat

4º curs del Grau en Psicologia

Facultat d’ Educació, Traducció i Ciències Humanes

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya Vic

Maig del 2018

Agraïments

M'agradaria donar les gràcies en primer lloc a la persona que m'ha tutoritzat aquest treball, Gerard Coll, agrair-li tot el que ha fet per mi al llarg d'aquest any. Sé amb certesa que sense la seva col·laboració no hagués arribat tan lluny personal i professionalment. Tot això ha estat gràcies els seus savis consells, la seva gran implicació i el tracte tan proper que m'ha proporcionat. També el meu reconeixement al professor José Ramón Lago, per facilitar-me el contacte amb en Gerard i a Jordi Vilardell pels recursos que em va ensenyar.

En segon lloc, vull agrair a totes les persones que han participat en la recerca. Concretament als professors de diferents instituts, l'Associació LGTB TALCOMSOM i el Servei d'Atenció Integral LGTB Osona pel seu temps i dedicació. Com també al grup d'adolescents pel bon ambient i el grup "ànimes lliures" pel vincle tan humà que es va crear entre somriures.

En tercer lloc, vull donar les gràcies als meus amics que han estat presents fins a l'últim moment del treball. En particular a; Cristina, per la confiança que evokes en mi; Planas, pels missatges de suport; Laura, Alex i Sandra per ajudar-me quan més ho he necessitat; companys de Guatemala, per l'empenta que em donàveu per fer TFG estant en un altre país. I, en especial, a la meva millor amiga Anna, que em faltaria espai per agrair-li tot el que ha fet per mi, destacar sobretot l'humor i l'afecte que m'ha transmès diàriament.

Finalment, m'agradaria dedicar aquest treball a la meva família, ja que sempre han cregut en mi i m'han ensenyat el valor de la constància i dedicació. I, molt en especial, a Pilar, que sempre la portaré en el meu cor.

Resum

La majoria d'estudis sobre assetjament escolar homofòbic en l'Estat espanyol són quantitativs i estan realitzats en ciutats. El present estudi ens ha permès aproximar-nos a aquelles experiències d'homofòbia i estratègies d'afrontament d'adolescents lesbianes, gais, bisexuals i trans (LGTB) de centres de secundària d'Osona. És un estudi qualitatiu, no experimental i transversal. Es va entrevistar a: representants de tres agents socioeducatius, set professors i una noia que va viure un cas d'assetjament homofòbic. També es van realitzar dos grups de discussió, amb adolescents cisheterosexuals i amb joves LGTB. Els resultats han indicat: la presència d'assetjament homofòbic dins les aules; diverses estratègies d'afrontaments tals com defensar-se verbalment, la negació emocional i desviar el focus de rebuig; i, finalment, la falta de recursos en els centres de secundària.

Paraules clau: adolescència, alumnes, assetjament escolar, heteronormativitat, homofòbia, homosexualitat, gènere, professors, transsexualitat.

Abstract

Most studies on homophobic bullying in the Spanish state are quantitative and are carried out in cities. The present study has allowed us to come closer to those experiences of homophobia and strategies for confronting lesbian, gay, bisexual and trans (LGBT) adolescents from secondary schools in Osona. It is a qualitative study, not experimental and transversal. The interviews have been done: representatives of three social-educational agents, seven teachers and a girl who lived a case of homophobic harassment. Two discussion groups were also held, with cisheterosexual adolescents and with LGBT youth. The results indicated: the presence of homophobic harassment in classrooms; various strategies of clashes such as verbally defending emotional denial and diverting focus from rejection; and, finally, the lack of resources in secondary schools.

Keywords: adolescence, bullying, gender, heteronormativity, homophobia students, homosexuality, teachers, transsexuality.

“Estic molt cansada de la vostra incapacitat d’acceptar” . Vivències de joves LGTB a centres de secundària d’Osona

Taula de contingut

1.	Introducció	5
2.	Fonamentació teòrica	7
2.1.	El gènere com a construcció social	7
2.2.	Dimensions del sistema de gènere normatiu i opressions que se’n deriven.....	8
2.2.1.	El sexe biològic	8
2.2.2.	La identitat de gènere	8
2.2.3.	L’expressió de gènere.....	9
2.2.4.	L’orientació sexual.....	10
2.3.	L’homofòbia com a eina per mantenir el sistema de gènere normatiu.....	10
3.	Estat en qüestió de l’assetjament homofòbic	13
3.1.	Actituds de l’alumnat davant l’heteronormativitat.....	15
3.2.	Les estratègies d’adolescents LGTB	19
3.3.	Les estratègies del professorat i actuacions institucionals educatives vers l’assetjament homofòbic	21
4.	Disseny de la recerca.....	23
4.1.	Objectius	23
4.2.	Metodologia	24
4.2.1.	Tipus d’estudi	24
4.2.2.	Mostra	24
4.2.3.	Instruments	26
4.2.4.	Procediment de recollida de dades	26
4.2.5.	Aspectes ètics	28
5.	Anàlisi dels resultats.....	28
5.1.	Experiències d’homofòbia dels joves LGTB	29
5.2.	Les estratègies d’afrontament dels adolescents LGTB vers l’homofòbia	35
5.3.	Les estratègies d’intervenció educativa davant la prevenció i actuació de l’assetjament homofòbic	41
6.	Conclusions	44
6.1.	A mode de síntesi	44
6.2.	Futures línies d’investigació i propostes d’intervenció educativa.....	46
6.3.	Algunes reflexions personals del procés d’aprenentatge.....	46
7.	Referències Bibliogràfiques	47
8.	Annexos.....	50

1. Introducció

“Estic molt cansada de la vostra incapacitat d’acceptar”. Aquesta és la citació d’una noia lesbiana que vam entrevistar, la qual es va revelar davant les noies que l’aïllaven a la classe defensant-se de les agressions que estava rebent. Amb aquest estudi volem donar veu a les vivències dels joves LGTB¹ davant l’homofòbia² en els centres de secundària, destacant les estratègies i recursos que tenen per resoldre aquest tipus de situacions.

Actualment, l’assetjament escolar homofòbic està present en les nostres aules. Tal com manifesta l’informe realitzat per l’Observatori Contra l’Homofòbia (OCH) sobre l’Estat de la LGTBIfòbia³ a Catalunya l’any 2016 (Rodríguez, 2016), el nombre d’incidències registrades sobre l’assetjament escolar homofòbic, o l’anomenat *bullying* homofòbic, s’ha incrementat notablement respecte a l’any anterior. Tanmateix, la majoria d’aquestes denúncies es centren entre els col·lectius d’homes gais o bisexuals, i en les persones trans⁴. Cal tenir en compte que l’augment d’aquestes denúncies pot estar influenciat a què realment hi hagi més casos d’assetjament o bé que hi hagi més accessibilitat a denunciar en comparació a anys anteriors.

En aquest marc, el present Treball de Final de Grau se centra en la problemàtica de l’homofòbia específicament en l’adolescència, caracteritzada per ser l’etapa de transició cap a la vida adulta que porta als adolescents a reflexionar sobre la identitat personal i a experimentar noves formes de ser que els satisfacin, a partir d’acceptar o rebutjar els valors socials amb els quals es troben en diferents situacions. Això comporta que, segons Coll-Planas i Herrero Sánchez (2015), sigui en aquesta etapa quan es produeixen les conductes homofòbiques més conflictives per reforçar les identitats de gènere femenines i, sobretot, masculines.

---

¹ LGTB: són les sigles que fan referència a Lesbianes, Gais, Transsexuals i Bisexuals

² Homofòbia: Al llarg de la present investigació s’ha escollit utilitzar el terme homofòbia com a sinònim de la LGTBIfòbia, incloent-hi el rebuig cap a Lesbianes, Gais, Bisexuals i Trans (COGAM, 2016) com també el rebuig vers aquelles persones que no segueixen els rols tradicionals de gènere (Carrer et al., 2016).

³ LGTBIfòbia: fa referència a l’homofòbia a persones Lesbianes, Gais, Transsexuals, Bisexuals i Intersexuals.

⁴ Trans: fa referència a aquelles persones que no s’identifiquen amb el sexe assignat en néixer. Inclou tant a les persones transsexuals com transgènere. ⁴ Al llarg de l’estudi s’utilitzarà aquest terme.

Al mateix temps, cal destacar que s'ha escollit centrar l'estudi en la comarca d'Osona per la manca d'estudis que hi ha fora de grans ciutats i per l'interès d'aproximar-me a una realitat més propera al meu entorn, ja que és on visc i on vull incidir.

Així, la present investigació té com a objectiu principal **identificar experiències d'homofòbia i estratègies d'afrontament d'adolescents LGTB als centres de secundària de la comarca d'Osona**. Per tal de concretar aquest objectiu, s'han establert els següents objectius específics:

- Conèixer les experiències d'homofòbia dels joves LGTB.
- Analitzar les estratègies d'afrontament que generen els adolescents LGTB per resoldre les problemàtiques amb què es troben.
- Identificar les estratègies d'intervenció educativa i recursos davant la prevenció i actuació de l'assetjament homofòbic en els instituts d'Osona.

Per tal d'assolir els objectius d'aquesta investigació, la metodologia que més s'hi ajusta és l'aproximació qualitativa, ja que és útil per estudiar temes relacionats amb les representacions socials i les subjectivitats (Beltrán, 2015), tals com l'homofòbia i l'heteronormativitat.

Les tècniques d'investigació escollides han estat l'entrevista i el grup de discussió. Per una banda, s'ha entrevistat a agents socials educatius (tals com professors, una monitora tècnica, l'associació LGTB TALCOMSOM i el Servei d'Atenció Integral LGTB OSONA) i també s'ha pogut entrevistar a una persona que va ser assetjada per raó d'orientació sexual a l'institut. Per altra banda, s'han elaborat dos grups de discussió: el primer, agrupant a nois i noies cisheterosexuals⁵; el segon, reunint a joves LGTB.

La finalitat que té l'estudi és contribuir a donar eines en relació a l'assetjament escolar homofòbic per tal que els instituts siguin entorns segurs pels adolescents LGTB, com també fer reflexionar sobre la necessitat d'una inclusió de la diversitat sexual i de gènere tant en els instituts, com a la societat en general.

Aquest estudi està estructurat en sis blocs. En el primer, es troba la fonamentació teòrica sobre les dimensions del sistema de gènere normatiu i les opressions que se'n deriven,

---

⁵ Cisheterosexual: és una paraula composta que fa referència tant al gènere (cis) com a l'orientació (heterosexual). És a dir, són aquelles persones les quals correspon el sexe físic amb el gènere atribuït en néixer, i que tenen una orientació heterosexual.

juntament amb la conceptualització de l'homofòbia com a eina per mantenir aquest sistema normatiu. En el segon bloc, es planteja un estat de la qüestió sobre l'assetjament homofòbic als centres de secundària en el context de l'Estat espanyol. En el tercer bloc, s'exposa el disseny de la investigació, objectius i metodologia. En el quart bloc, es presenta l'anàlisi dels resultats de les entrevistes i grups de discussions. En cinquè lloc, trobem les conclusions, futures línies d'investigació, propostes d'intervenció educativa i algunes reflexions personals. I, finalment, en el sisè bloc, es troben les fonts bibliogràfiques consultades necessàries per a la realització d'aquest estudi. Com també la presentació del document d'annexos.

2. Fonamentació teòrica

En aquest apartat es desenvoluparà el marc teòric que sustenta la investigació. Primer, trobem una aproximació del gènere com a constructe social. Segon, les dimensions del sistema de gènere normatiu enfront del sexe biològic, la identitat de gènere, l'expressió de gènere i l'orientació afectivosexual. Tercer, s'aprofundeix en el concepte d'homofòbia com a eina per mantenir aquest sistema de gènere normatiu.

2.1. El gènere com a construcció social

Aquest estudi parteix de l'enfocament construccionista, representat per autors com Michel Foucault o Monique Wittig, que defineixen que “no hi ha res essencial o natural en l'ésser humà, sinó que tot està construït socialment i històricament” (Coll-Planas, 2009, p. 58).

Partint d'aquesta posició, s'entén el gènere com un mecanisme social que categoritza a les persones com a dones o com a homes (Coll-Planas i Vidal, 2013). A més a més, cal tenir en compte que no és el sexe el que crea el gènere (dimensió biològica), si no el gènere qui atribueix significat al sexe. En altres paraules, és la mateixa cultura la que dóna significat i crea les diferències entre un cos de dona i un cos d'home, com també diferencia els rols, comportaments i expectatives que s'assignen a cada gènere (Generelo i Pichardo, 2005; Pichardo, 2012; Coll-Planas i Vidal, 2013).

Així doncs, el gènere binari (home-dona) es construeix socialment i posteriorment s'interioritza individualment a partir de la interacció de les pràctiques socials que vivim al llarg de la nostra vida, tals com: la família, l'escola, els amics, etc.

Destacar que les categories o “etiquetes” socials de gènere permeten reconèixer-nos tot i que alhora limiten també la nostra forma de ser, influenciades pel control i poder social (Butler a Coll-Planas et al., 2009).

2.2. Dimensions del sistema de gènere normatiu i opressions que se’n deriven

El sistema de gènere normatiu es presenta com la forma de mantenir l’ordre afectivosexual i de gènere tradicional. Aquest sistema es caracteritza per un gènere social assignat en néixer i està relacionat amb la complementarietat dels rols masculí i femení a partir de l’heterosexualitat. El que plantejarem en aquest apartat és que no tothom s’inclou dins d’aquest sistema opressor, ja que com expressa Platero i Gómez (2007), el gènere binari i normatiu estableix unes barreres rígides entre el que és ser “home” o el que és ser “dona”, no deixant cabuda a altres dimensions no tradicionals.

2.2.1. El sexe biològic

El sexe biològic des de la norma es pot entendre com aquells caràcters sexuals primaris i secundaris tals que s’atribueix estrictament a un cos de femella o mascle. Per Coll-Planas i Vidal (2013) “El sexe ens distingeix entre femelles o mascles d’acord amb les característiques biològiques dels nostres cossos com els òrgans genitals interns i externs, les característiques sexuals secundàries, els cromosomes i la càrrega hormonal” (p.14). Per exemple, les femelles presenten els cromosomes XX i els mascles XY.

A causa d’aquesta norma cultural, exclou a les persones intersexuals, com per exemple aquelles que disposen de cromosomes XXY. Per això convé ressaltar que “al voltant d’1 de cada 100 naixements presenta alguna diferència en el desenvolupament de la diferenciació sexual i 1 de cada 2000 nadons té òrgans genitals suficientment diferents per a convertir en problemàtica l’atribució d’un gènere” (Coll i Vidal, 2013, p. 64). És a dir, s’ha comprovat l’existència de naixements amb òrgans sexuals de característiques fora de la norma, el què comporta la idea que l’assignació del gènere no sigui exacte.

2.2.2. La identitat de gènere

Segons Coll-Planas i Missé (2009), la identitat de gènere és una categoria simbòlica que ens distingeix entre homes i dones, i crea la ficció d’estar relacionada amb el sexe biològic. És a dir, es pressuposa que un cos de mascle correspon a un home i el cos de femella correspon a una dona.

Com a conseqüència d'aquesta assumpció, trobem l'exclusió de persones trans, ja que “es tracta de persones que tot i tenir un cos de femella es senten homes o que tot i tenir un cos de mascle se senten dones” (Coll-Planas et al., 2009, p. 9). Com també exclou a aquelles que no s'identifiquen amb el gènere binari tradicional, anomenades *Genderqueer* (Arango, Aguilar, i Corona, 2015).

Per tant, les categories d'identitat de gènere que podem trobar són tres: dona, home i alternatives de gènere no binari (*genderqueer*).

2.2.3. L'expressió de gènere

L'expressió de gènere és la “manifestació externa dels trets culturals que permeten identificar a una persona com a masculina o femenina conforme als patrons considerats propis de cada gènere per una determinada societat en un moment històric determinat” (Alcaraz i Alcaraz, 2008, p. 12). És, doncs, la manera que té cada persona de mostrar-se al món tenint en compte els rols binaris de gènere, que inclou les expectatives i les maneres de comportar-se en relació als sentiments, emocions, actituds, comportaments, anatomies, estils, formes de vida o fins i tot suposades capacitats (COGAM, 2016).

En la nostra societat, la masculinitat s'associa a la independència, activitat, fortalesa, seguretat, tenacitat, etc. i és gairebé el contrari al què es considera típicament femení; dependència, tendresa, intuïció, volubilitat, etc. (Bernaldez, López, i Ruiz, s.d.)

D'aquesta assumpció se'n deriva l'exclusió dels homes femenins, dones masculines i el que s'anomena persones andrògines. Aquest últim terme fa referència a aquelles persones que no presenten una identitat del gènere normativa o característiques d'ambdós gèneres.

Davant d'aquestes situacions d'exclusió, quan l'expressió de gènere no correspon amb els rols i expectatives tradicionals, és el que es coneix col·loquialment com “tenir ploma”. Així doncs, els homes que no siguin percebuts com suficientment masculins o aquelles dones que no segueixin el precepte de la feminitat, podran ser rebutjats amb conductes homòfobes, específicament, del que s'anomena “plumofòbia” (Pichardo i de Stefano, 2015). Això succeeix també a nivell endogrupal, dins el col·lectiu de LGTB. Per exemple, dins del col·lectiu “és més acceptada una dona lesbiana si no té ploma” (Platero i Gómez, 2007, p. 33).

2.2.4. L'orientació sexual

L'orientació sexual o diversitat afectivosexual fa referència a la capacitat individual d'atracció a nivell emocional, afectiu i sexual envers altres persones d'un gènere diferent, del mateix gènere o de més d'un gènere, així com les relacions íntimes i sexuals que hi estableixen (FRA, 2009).

Des de la norma, es considera que la plenitud sexual s'aconsegueix amb la combinació entre la masculinitat i feminitat a través de l'hegemonia de l'heterosexualitat. És a dir, les dones haurien de sentir-se atretes només per homes; i els homes, només per dones (Coll-Planas i Missé, 2009; Coll-Planas i Vidal, 2013).

En aquest cas els grups socials exclosos són les lesbianes, els gais, les persones bisexuals i les que tenen altres formes de desig que no corresponen a l'heterosexualitat. Com per exemple, la pansexualitat caracteritzada per sentir atracció cap a persones sense distingir el gènere ni les orientacions sexuals que tingui l'altra persona.

2.3. L'homofòbia com a eina per mantenir el sistema de gènere normatiu

A continuació, introduint el concepte d'homofòbia, hi ha dues explicacions sobre el seu origen. Alguns estudis diuen que va ser introduït en el context mèdic per Kenneth T. Smith com una resposta negativa, repressiva o temerosa davant l'homosexualitat. La segona explicació, fa referència al psicòleg americà George Weinberg, el primer a plantejar el constructe d'homofòbia per denominar l'actitud o disposició negativa cap a persones homosexuals. El terme es va popularitzar arran de la publicació del seu llibre "Society and the Healthy Homosexual" (1972). No menys important, Wainwright Churchill l'any 1967, va utilitzar el terme 'homoerotofòbia' amb la mateixa connotació amb el que avui en dia s'utilitza el concepte d'homofòbia (Campo, Herazo, i Oviedo, 2013).

A trets generals, l'homofòbia es pot entendre com una actitud hostil respecte a l'homosexualitat i persones homosexuals que pot anar des del rebuig o aïllament, fins a la violència física o verbal (Pichardo, 2012). Aquestes conductes situen a l'altre com a contrari, inferior o anormal. Així doncs, diferenciem aquesta actitud homofòbica de l'homofila, que manifesta un respecte i/o empatia cap a persones homosexuals (Generelo i Pichardo, 2005).

Específicament, Generelo i Pichardo (2005), entenen la dimensió del constructe d'homofòbia de manera més àmplia, com “la forma de controlar que les estructures que conformen l'ordre sexual continuïn sent fermes: un sexe biològic, mascle o femella, va unívocament relacionat amb els gèneres masculí i femení, i alhora, això determina un desig que només pot ser heterosexual” (p. 10). Per tant, no es caracteritza com una por irracional que correspon a les fòbies psicològiques, sinó que és quelcom més ampli, que implica el manteniment de l'heteronormativitat sociocultural.

En aquesta mateixa línia, Coll-Planas i Missé (2009) destaquen que:

L'homofòbia (que castiga les persones que no es senten atretes exclusivament per l'altre sexe) i la transfòbia (que pena la no-correspondència entre sexe i gènere) no són formes d'opressió independents que afecten només a col·lectius específics, sinó que són formes de sexisme que afecten el conjunt de la població, ja que tracten de garantir la complementarietat femenina/masculina i la correspondència sexe/gènere (p.9).

Paral·lelament el concepte que s'utilitza per englobar el rebuig cap a totes les persones LGTB és l'anomenat LGTBfòbia. No obstant això, també es pot utilitzar el concepte d'homofòbia com a sinònim d'aquest, tant per referir-se al col·lectiu LGTB en general, com als homosexuals (gais i lesbianes) concretament, o bé només als gays més específicament (COGAM, 2016).

L'expressió per referir-se concretament al rebuig cap a les lesbianes és l'anomenada lesbofòbia. En aquest cas Pichardo (2012), afirma que les situacions de vulnerabilitat es multipliquen, ja que hi ha una doble càrrega: el rebuig per ser homosexual (homofòbia) afegint la discriminació pel fet de ser dones (sexisme). En contraposició, Coll-Planas i Missé (2009) plantegen que des de la perspectiva de la interseccionalitat no té sentit plantejar si “les lesbianes estan doblement discriminades, o només la meitat o igual que els gays, ni té sentit establir si els homes trans estan més o menys discriminats que les dones trans”(p.7). El que es tractaria és d'entendre que l'encreuament de diferents eixos d'opressió crea situacions qualitativament diferents, que no es dedueixen d'una simple suma.

Respecte a la discriminació de persones bisexuals, l'anomenada “bifòbia” conté la idea que les persones només poden estar en els extrems de l'orientació sexual, no s'accepta

un terme intermedi. Aquest raonament es pot trobar inclús, en les persones LGTB, “és gai però no ho té clar” o “és lesbiana però encara no ha sortit de l’armari” (Pichardo, 2012, p. 118).

La classificació dels diferents tipus d’expressió de l’homofòbia és: per una banda, l’homofòbia cognitiva, afectiva i conductual; i, per altra, l’homofòbia internalitzada i externalitzada (Generelo i Pichardo, 2005; FELGTB, 2013). Altres autors amplien aquesta visió parlant també d’homofòbia institucional i liberal (Coll-Planas et al., 2009; Pichardo i de Stefano, 2015). A continuació es fa una breu explicació dels diferents tipus d’expressions homòfobes segons els autors mencionats prèviament.

- La cognitiva, està relacionada amb idees i conceptes negatius i/o erronis sobre el col·lectiu LGTB. També influenciada per estereotips i associada a l’antinaturalitat i amoralitat. Com per exemple, no acceptar el dret al matrimoni homosexual, l’accés a tècniques de reproducció assistida, etc. (Penna i Sánchez, 2015).
- L’afectiva, té en compte els sentiments de rebuig que determinades persones s’imaginen o experimenten en relacionar-se amb persones de diferent orientació sexual o identitat de gènere. El rebuig pot ser al contacte físic, sentir-se incòmode davant de persones homosexuals o de mostres d’afecte en públic entre homosexuals.
- La conductual, fa èmfasi als comportaments negatius cap a persones homosexuals. Aquests comportaments es poden manifestar de formes molt diverses, des d’insults fins al punt d’arribar a l’agressió física.
- L’externalitzada, està molt relacionada amb la tipologia conductual. Es defineix com aquella que pot comportar algun tipus d’abús cap a persones LGTB en la que es donen conductes negatives verbals i físiques (homofòbia conductual), com també emocionals (homofòbia afectiva).
- L’interioritzada, sorgeix en part de l’homofòbia cognitiva. Es refereix a l’assimilació d’imatges i missatges negatius rebuts en l’etapa de socialització d’una persona provinents de la família, escola, amics, mitjans de comunicació, etc., i que afecten especialment a les persones LGTB per la contradicció d’aquestes imatges amb els sentiments viscuts en primera persona.
- L’institucional, engloba des de les lleis que no contempen la igualtat, missatges en els mitjans de comunicació, fins a la violació de drets humans. Com també

s'entén quan el rebuig cap a les persones LGTB forma part del funcionament quotidià de les institucions tals com polítiques públiques, centres educatius, hospitals, empreses, entre altres.

- La liberal, és un tipus d'homofòbia que consisteix a pensar que l'espai públic ha de ser exclusivament heterosexual i que l'afectivitat entre persones del mateix sexe s'ha de mantenir en un espai privat.

3. Estat en qüestió de l'assetjament homofòbic

Tal com s'ha definit en l'apartat anterior, l'homofòbia és una eina que s'utilitza per mantenir el sistema tradicional de gènere en la societat. En canvi, en les institucions educatives parlem del fenomen anomenat assetjament escolar homofòbic o *bullying homofòbic*. Segons Platero (2010):

És la conjunció d'homofòbia i educació caracteritzada per “comportaments violents pels quals una persona s'exposa repetidament a l'exclusió, l'aïllament, l'amenaça, els insults i les agressions, tant per part dels seus iguals (una o diverses persones que estan en el seu entorn més proper) com per persones adultes, en una relació desigual de poder on els agressors o bullies es serveixen de l'homofòbia, el sexisme i els valors associats a l'heterosexisme. La víctima serà desqualificada i deshumanitzada, i en general, no podrà sortir per si sola d'aquesta situació, en la qual s'inclou tant a joves gais, lesbianes, transsexuals i bisexuals però també qualsevol persona que sigui percebuda o representada fora dels patrons de gènere normatiu” (p. 41).

L'assetjament escolar en general i l'assetjament escolar específicament homofòbic comparteixen moltes similituds (Arango et al., 2015; Carrer, Cifuentes, i Rodríguez, 2016): agressions verbals i físiques, intimidació, amenaces, exclusions, freqüència repetida i/o persistent, desequilibri de poders, intencionalitat i efectes en l'educació.

Les especificitats que caracteritzen el bullying homofòbic segons diversos autors són: la invisibilitat de la diversitat sexual en el sistema educatiu; el rebuig familiar o la falta de suport específic i explícit davant la diversitat d'orientacions sexuals; el contagi de l'estigma, no només per lesbianes, gais, transsexuals i bisexuals sinó per tot aquell/a que s'apropi a la víctima o la defensi és susceptible de rebre la mateixa discriminació; i la

normalització de l'homofòbia, que provoca una interiorització negativa de l'autoconcepte (Arango et al., 2015; Carrer et al., 2016; Platero, 2008).

Totes aquestes actituds de discriminació homofòbica desencadenen uns efectes en les persones LGTB. Tal com defineix Coll-Planas i Missé (2009) han identificat efectes negatius i positius. Per una banda, entre els efectes negatius es troben: “la depressió, intents de suïcidi, autoestima baixa, por continuada de l'agressió, vergonya, sentiment de vulnerabilitat, sentiment de culpabilitat, necessitat de controlar la conducta i la paraula, bloqueig en les relacions, sensació d'haver perdut l'adolescència o trastorns alimentaris”(p. 20). Platero (2008), afegeix en aquests efectes l'ansietat i dificultats d'integració. Per altra banda, els autors destaquen els efectes positius de viure aquestes experiències al voltant del creixement personal (més forts, empàtics, sensibles i resolutius) i els han fet ser més autors de la seva vida, donat per la manca de referents que els ha portat a reinventar-se (Coll-Planas et al., 2009).

Davant de les diferents situacions d'homofòbia, el Parlament de Catalunya va aprovar la llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia. Doncs, la finalitat d'aquesta és erradicar l'homofòbia, bifòbia i transfòbia com també salvaguardar que es pugui viure la diversitat afectivosexual i de gènere en llibertat. Concretament, l'article 12 que engloba l'educació, es basa en el principi de coeducació entès com una acció educativa que potencia la igualtat d'oportunitats i l'eliminació de qualsevol discriminació per raó d'orientació sexual i de gènere. D'acord amb aquest principi, les administracions de Catalunya han de vetllar per:

- Fomentar el respecte a la diversitat afectivosexual, la identitat de gènere i els diferents models de família.
- Incorporar la coeducació als plans d'acció tutorial i als reglaments de convivència dels centres educatius.
- Utilitzar un llenguatge i material inclusiu en entorns escolars, educatius i formatius.
- L'efectivitat en tot el sistema educatiu (centres i entitats de formació, educació de persones adultes, formació de mares i pares, activitats extraescolars, universitat, etc.

- La conscienciació i la prevenció de la violència, com també oferir mecanismes als centres perquè detectin situacions de discriminació o exclusió de qualsevol persona LGBTI.

En els últims anys, un nombre creixent d'estudi mostra l'impacte de l'assetjament homofòbic en les nostres aules. L'estudi "Diagnòstic de les realitats de la població LGTB de Barcelona", va registrar que el 45,5% de les persones LGTB que van contestar el qüestionari, van viure situacions d'homofòbia als centres educatius, tals com: heteronormativitat, problemes amb el professorat o personal d'administració i serveis; situacions d'assetjament; agressions verbals i transfòbia (Coll-Planas i Missé, 2009).

Per tal d'aproximar-nos en aquesta realitat, s'han revisat diversos estudis portats a terme a Andalusia, Castella i Lleó, Catalunya i Madrid. A continuació en sintetitzarem els resultats centrant-nos en: les diferents actituds de l'alumnat en relació a l'heteronormativitat, les estratègies utilitzades per adolescents LGTB davant les situacions d'assetjament i conductes homòfobes i, finalment, les respostes que els hi donen les institucionals educatives.

3.1. Actituds de l'alumnat davant l'heteronormativitat

Els estudis revisats coincideixen que, en general, la majoria dels alumnes exposen tenir la percepció d'un bon clima en els centres educatius. No obstant això, tenen consciència que existeixen actes discriminatoris de caràcter homòfob tals com insults, burles, exclusió i amenaces (Pichardo et al., 2014; Carrer et al., 2016). Concretament, segons l'estudi de Generelo i Pichardo (2005) podríem parlar que al voltant d'un 10% d'alumnes mostren opinions marcadament homòfobes. I el número més elevat d'assetjament es troba en el primer i segon cicle d'ESO (COGAM, 2016). Tot i això, els alumnes no assumeixen la seva participació en les dinàmiques d'assetjament, sinó que solen atribuir-ho a tercers (Generelo i Pichardo, 2005). Contra aquesta tendència general, altres estudis mostren que un 2% d'estudiants reconeixen obertament la seva participació en situacions d'assetjament i d'aquests, al voltant d'un 80% són nois heterosexuales (COGAM, 2016).

El principal motiu de l'assetjament escolar que han destacat els diferents autors, és la posada en qüestió del sistema de gènere normatiu i l'anomenada plumofòbia, com a

mecanisme per a reproduir la masculinitat i feminitat normatives. L'assetjament va dirigit, doncs, a dones masculines i, sobretot, a homes amb comportaments femenins que són etiquetats de lesbianes i gais sense necessitat de ser-ho (Coll-Planas et al., 2009; Pichardo et al., 2014; COGAM, 2016). És a dir, el que socialment surt dels rols de gènere, com seria el cas d'una noia que juga a futbol o un noi que li agrada ballar. També tenir amistats i relacionar-se amb persones del sexe contrari pot ser motiu d'assetjament (Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015). Per altra banda, s'ha vist que els gais amb comportaments masculins i les lesbianes femenines no expliquen haver viscut el mateix grau d'agressions. Per ells els conflictes els solen experimentar en sortir de l'armari o anant amb la parella pel carrer (Coll-Planas et al., 2009).

Coll-Planas i Herrero Sánchez (2015) relacionen les agressions i la masculinitat amb l'etapa de l'adolescència, en la qual es forma la identitat. Els joves utilitzen les agressions per distingir-se i negar aquelles persones que no compleixen la norma social. Com també per por al que és desconegut o diferent, perquè es senten inferiors o perquè la seva pròpia identitat es sent qüestionada en presència d'aquella persona (Coll-Planas et al., 2009).

Situació respecte als diferents tipus d'homofòbia

A continuació, s'exposa les diferents actituds dels alumnes davant l'homofòbia cognitiva, afectiva, conductual i liberal. Com també l'homofòbia interioritzada i l'endogrupal LGTB que s'han presentat en l'apartat 2.3. L'homofòbia com a eina per mantenir el sistema de gènere normatiu, de fonamentació teòrica.

- Homofòbia cognitiva

Algunes de les opressions ideològiques que s'han detectat en alumnes, davant persones no heterosexuales, estan relacionades amb l'heteronormativitat i amb el rol de gènere femení i masculí. Alguns dels conceptes ideològics que atribueixen a persones LGTB són la inferioritat, la invisibilitat, la negació i el no considerar-los com a normals (Coll-Planas et al., 2009).

Com també existeix l'estereotip que són persones promíscues i vicioses, es veu a la persona només en funció de la seva orientació sexual i ho relacionen amb malalties estigmatitzades com la sida (Generelo i Pichardo, 2005). Els estudis també indiquen que al voltant d'un 40% d'alumnes encara creu que l'orientació sexual pot canviar-se amb

esforços i un 15% segueix pensant que no haurien de tenir els mateixos drets que els heterosexuais.

Respecte al contagi de l'estigma homosexual, molts adolescents tenen por a ajudar a alumnes homosexuals en situacions d'assetjament perquè no els identifiquin com a tal. Tot i que també es va veure que hi havia actituds de suport a través del grup d'amistats (Generelo i Pichardo, 2005).

Els estereotips varien en funció del subgrup al que ens referim. En el cas dels gais, hi ha la idea d'un noi efeminat, promiscu, amb incapacitat de comprometre's, narcisista i infantil (Generelo i Pichardo, 2005; Coll-Planas et al., 2009) Com també que són persones sensibles, amb sentit estètic i refinats (Díaz i Anguita, 2017). Hi ha la creença entre les noies que els gais són atractius, que cuiden més el seu aspecte físic i els aprecien perquè poden compartir més coses que amb la resta d'homes. En canvi, els nois no solen opinar de l'aspecte físic dels altres homes, ja que pot veure's com un símbol de no masculinitat (Generelo i Pichardo, 2005).

Pel que fa a les lesbianes no hi ha una imatge social tan fixada com en el cas dels gais, però sí que hi ha una percepció generalitzada, que no poden tenir sexe entre elles, que estan desaprovechades o bé que són lesbianes perquè han tingut males experiències sexuals amb homes (Coll-Planas et al., 2009). També solen estar etiquetades de masculines, independents i segures (Generelo i Pichardo, 2005, p. 30). Tot i això, solen estar més invisibilitzades (COGAM, 2013).

En relació a la bisexualitat, la relacionen molt amb el sexe i pensen que són persones molt promiscues, poc definides i vicioses (Generelo i Pichardo, 2005).

- **Homofòbia afectiva**

L'homofòbia afectiva està relacionada amb el contacte físic o sentir-se incòmode amb persones homosexuals.

En l'estudi de Generelo i Pichardo (2005), a partir de les enquestes realitzades a alumnes de diferents aules, s'observa una correlació entre imaginar-se una relació personal amb homosexuals i sentir-se còmode, amb haver-ne tingut contacte previ amb una persona homosexual. Diferenciant-ho per sexes, s'ha vist que les noies coneixen

més persones LGTB i, com a conseqüència, tenen una actitud més tolerant, oberta i protectora sobretot amb els gais (Carrer et al., 2016).

- **Homofòbia conductual**

En relació a l'assetjament conductual en l'institut, es poden veure burles, aïllaments en activitats escolars, escriure missatges i insults en el pupitre o la pissarra, entre altres (Generelo i Pichardo, 2005). En el cas de les noies, seleccionen les opcions d'assetjament més passives o dubitatives (COGAM, 2016).

Segons l'estudi "Osona, una comarca de tots colors" (Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015) destaquen que cap persona entrevistada ha patit agressions físiques en l'entorn educatiu però sí de verbals. La violència verbal és tolerada o ignorada en major mesura (COGAM, 2016). Concretament, la forma més habitual de veure manifestada l'homofòbia és a través dels insults, relacionats sobretot amb sortir-se dels rols de gènere tradicionals. Solen ser els nois els que emeten i reben més insults (Pichardo et al., 2014).

L'estudi de Generelo i Pichardo (2005) mostra que els insults més freqüents que s'utilitzen cap als nois són "maricón", "mariquita", "bujarrón" i en les noies "marimacho", "bollera" i "tortillera". També s'ha vist la presència de la paraula "fàstig" per mostrar l'actitud de repulsa que els provoca l'homosexualitat i emfatitzant en els gais. La presència d'aquests comportaments no vol dir l'existència o la situació de *bullying* homofòbic però sí que hi ha un risc de patir-ho si no es tracten aquestes actuacions (Carrer et al., 2016). Encara que els insults no es portin a terme amb el propi significat conceptual, també poden alimentar la idea el qual ser LGTB és estigmatitzant, amb la connotació negativa d'inferioritat (Coll-Planas i Missé, 2009).

- **Homofòbia liberal**

L'homofòbia liberal, fa referència a les agressions cap a persones LGTB quan aquestes mostren l'afectivitat en espais públics (Coll-Planas et al., 2009). Mentre que existeix una suposada tolerància mal entesa, darrere hi ha la tendència a perpetuar la invisibilitat en què ha de ser en un espai privat o només en el cercle més proper d'amistats (Generelo i Pichardo, 2005).

Quasi un 30% d'alumnes mostraven desgrat davant dues persones del mateix sexe que es fan un petó. Tot i que la reacció és diferent si es fan un petó dos homes o dues dones (COGAM, 2016). En el citat estudi no s'aprofundeix en les causes d'aquesta diferent reacció però és un aspecte que reprendrem en l'apartat 5.1. Experiències d'homofòbia dels joves LGTB de l'anàlisi de resultats.

Davant la pregunta de si creuen que les persones LGTB han d'expressar els seus sentiments en públic, s'observa que un 34% de la mostra reflexa que no, sobretot nois. En contraposició, hi ha la necessitat que les persones no heterosexuales s'han de fer visibles, ja que si no l'entorn donarà per fet l'heteronormativitat i no podran expressar les seves situacions afectivosexuals amb total llibertat (Generelo i Pichardo, 2005).

- **Homofòbia interioritzada i endogrupal**

Respecte als nivells d'homofòbia interioritzada, s'ha vist que els joves que no han sortit de l'armari en el seu entorn educatiu presenten rebuig de la seva pròpia sexualitat, por a convertir-se en l'estereotip de persona LGTB o inclús creuen que tenen menys drets la resta de companys (COGAM, 2016). El que pot ajudar a disminuir l'homofòbia interioritzada és tenir algú amb qui parlar (Generelo i Pichardo, 2005).

En l'estudi de Coll-Planas, Bustamante i Missé (2009) es senyala la importància de la marginació endogrupal que es concreta en si la persona té 'ploma' (és a dir, quan l'expressió de gènere no correspon amb els rols de gènere tradicionals), si són trans visibles o treballadores sexuals. Concretament, quan van preguntar al grup de lesbianes com veien als gais, en alguns casos afirmaven que els veuen com a "locas", que els agrada molt la festa i que no tenen capacitat de compromís. Tanmateix, en relació a què pensen algunes persones lesbianes i gais sobre els bisexuals, és que són persones promíscues que donen mala imatge al col·lectiu i que tenen una sexualitat desordenada.

3.2. Les estratègies d'adolescents LGTB

En el període de l'institut, la majoria de les persones LGTB recorden aquesta etapa amb dolor on han patit més o menys homofòbia i no han pogut ser "ells mateixos". També tenen la sensació d'haver perdut/viscut més tard l'adolescència (Coll-Planas et al., 2009).

A continuació s'exposen algunes estratègies utilitzades pels joves LGTB:

- Intentar canviar l'orientació sexual, sortint amb persones del sexe oposat o inventar-se una vida heterosexual per tal d'eliminar rumors (Coll-Planas et al., 2009).
- Amagar la ploma i reforçar el gènere normatiu ocasionalment o de forma permanent en el cas de nois femenins i noies masculines (Coll-Planas et al., 2009).
- Defensar-se davant d'una agressió o insult enfrontant-s'hi verbalment. Això pot servir per iniciar un diàleg amb l'agressor (Coll-Planas et al., 2009).
- Reapropriar-se de l'insult (bollo, marica) per utilitzar-los com a paròdia. També utilitzen la paraula "heterada" en comptes de "mariconada" per referir-se a coses ridícules (Coll-Planas et al., 2009).
- Reaccionar amb violència (Generelo i Pichardo, 2005; Coll-Planas et al., 2009).
- Organitzar-se conjuntament per tal de respondre a les agressions homòfobes a través de protestes, fulls de reclamació, escriure cartes als diaris, etc. (Coll-Planas i Missé, 2009).
- Utilitzar la negació emocional com a font protectora (Coll-Planas i Missé, 2009). És a dir, arriben a expressar que no els afecta que els seus pares el rebutgin però darrere d'això hi ha una protecció al dolor.
- Demanar ajuda a la família com a primer punt de referència, a les amistats i en menor mesura als docents del centre. Les noies solen demanar més ajuda a diferència dels nois (Pichardo et al., 2014).
- Assetjar a companys amb els quals es comparteix orientació sexual, probablement amb la finalitat de no rebre ells mateixos les agressions (COGAM, 2016).
- Desviar el focus de rebuig, que no sigui per la raó de ser gai o lesbiana sinó per exemple, com la vestimenta de l'estil gòtic (Generelo i Pichardo, 2005).
- En relació al rendiment acadèmic, hi ha dues direccions oposades; primer, aquells que els perjudica donat la pressió i l'exclusió dels companys; o segon, aquells que es senten inferiors i pensen que ho poden compensar dedicant-se més intensament als estudis (Coll-Planas et al., 2009).
- S'ha vist que cada vegada es comunica abans l'orientació sexual a l'entorn (13 o 14 anys). En el cas dels nois és molt freqüent que ho constatin adonant-se que comencen a sentir desig per persones del mateix sexe, sense fixar-se en cap

persona. En canvi, en el cas de les noies, parteixen més de l'enamorament d'una persona del mateix sexe. (Coll-Planas i Missé, 2009).

- En la sortida de l'armari, sovint l'estratègia és dir-li a alguna amigat propera, després als germans i finalment als pares (Coll-Planas i Missé, 2009).
- Les formes de sortir de l'armari són molt variades. En algunes ocasions van deixant pistes com seria l'entrada a discoteca d'ambient gai. O bé, treuen el tema de l'homosexualitat en les conversacions. També hi ha casos que són els pares qui ho diuen als fills abans que aquests ho hagin revelat (Coll-Planas i Missé, 2009)
- A vegades, en sortir de l'armari pot ajudar que altra gent també surt-hi (Coll-Planas i Missé, 2009).

3.3. Les estratègies del professorat i actuacions institucionals educatives vers l'assetjament homofòbic

Segons l'estudi Pichardo et al. (2014), generalment els docents tenen una percepció positiva de l'ambient de convivència en els seus centres. Malgrat això, davant l'assetjament s'han detectat reaccions del professorat molt diverses: la inacció, indiferència i falta de percepció; els que directament són homòfobs; i els que donen suport (Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015).

Un exemple d'indiferència és quan el noi o noia assetjat/da canvia d'institut, llavors per l'antic centre es creu que ja no existeix el problema. Un altre seria aquelles situacions d'insults, agressions i baralles que ho consideren com "coses de nois" o bé neguen que en el seu institut aquestes situacions d'assetjament no succeeixen (Generelo i Pichardo, 2005; Coll-Planas et al., 2009). El 52% de l'alumnat va afirmar que en cert grau els professors no donen suport als alumnes que reben insults homòfobs (COGAM, 2016, p. 105). Tot i això, s'ha vist que a major intensitat de l'agressió, major resposta i actuació (Pichardo et al., 2014).

Pel que fa a l'heteronormativitat i l'homofòbia, els estudis revisats indiquen que està present en el professorat. La majoria, no contempla la possibilitat de tenir alumnes LGTB a les seves aules, i en conseqüència fan servir un llenguatge heteronormatiu (Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015). Tot i això, s'ha vist en l'estudi "estereotipos del profesorado" de Díaz i Anguita (2017) que no tots els professors donen per descomptada l'heteronormativitat. En relació a l'orientació sexual hi ha professors que

pensen que l'homosexualitat és un caprici, inclús es relaciona amb certes conductes immorals reduint la persona a la seva condició sexual. Pel que fa a l'exhibició de l'amor homosexual no és tolerat de la mateixa forma que la de les relacions heterosexuales. El mateix passa amb la bisexualitat, que no està ben acceptada ni compresa, i consideren que és una justificació per ocultar la perversió i el llibertinatge.

Per altra banda, els motius detectats en els diferents estudis davant la inacció i homofòbia del professorat, vénen donats sobretot per: la falta de formació sobre la sexualitat i el paper del gènere; l'absència d'estratègies o eines sobre com intervenir en aquests casos; la por de la reacció davant els pares si es treballen aquests temes a l'aula; la no detecció d'aquests casos perquè és dona en espais on no hi ha professors tals com vestidors i el pati (Coll-Planas et al., 2009; Pichardo et al., 2014; Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015; COGAM, 2016).

Tanmateix, per iniciativa d'algun orientador o professor s'han pogut treballar en les assignatures, tutories o departaments d'orientació tot detectant falta de respecte d'altres professors davant d'aquestes iniciatives (Generelo i Pichardo, 2005). Les actuacions d'aquests vénen motivades pel grau d'empatia o sensibilitat davant la situació, no com a part de l'exercici de la seva professió (Coll-Planas et al., 2009).

Alguns entrevistats en l'estudi de Coll-Planas i Herrero Sánchez (2015), van expressar que en els centres educatius religiosos és més difícil abordar el tema LGTB perquè afavoreixi l'autoacceptació i previngui casos d'assetjament.

També cal tenir en compte el tema de la invisibilitat del professorat LGTB dins els instituts (Generelo i Pichardo, 2005). Hi ha investigadors que consideren que ho haurien de fer públic per tal de visibilitzar i normalitzar la situació, com també per donar l'oportunitat de tenir referents positius que permetin trencar estereotips. N'hi ha altres que entenen que no facin pública la seva condició perquè treballen en un entorn on no es senten segurs i tenen por; a perdre la feina, a no tenir autoritat davant l'aula, o per la reacció que puguin tenir els pares i mares (Coll-Planas et al., 2009; Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015; COGAM, 2016). En l'estudi de Coll-Planas i Herrero Sánchez (2015), a Osona, van entrevistar a dues professores lesbianes de diferents escoles que expressaven que no van tenir problemes en dir-li als alumnes i pares, però sí que una d'elles va notar una reacció negativa per part del professorat.

Pel que fa als psicòlegs educatius, han expressat en diversos casos la manca de recursos. També es critica la intervenció dels psicòlegs només amb la víctima, ja que aquest fet pot generar una individualització del problema i fóra bo que es tractés en el conjunt de l'institut perquè es pogués beneficiar tota la comunitat educativa (Coll-Planas et al., 2009).

En relació al currículum escolar, en els llibres de texts, biblioteques, claustres dels professors, els temes respecte a la diversitat afectivosexual estan desatesos (Generelo i Pichardo, 2005). També hi ha qui pensa que no són qüestions que s'hagin de tractar en l'esfera pública i, no obstant això, el sistema ha de garantir el benestar de tot l'alumnat i, per tant, estudiar i comprendre aquest tipus de diversitat. És cert que en dies concrets es realitza alguna activitat en pro de la igualtat, però són experiències aïllades que no tenen gaires repercussions en el procés formatiu (Díaz i Anguita, 2017).

4. Disseny de la recerca

Un cop exposat el marc teòric de la recerca, en aquest bloc es presenta el treball de camp. Començarem assenyalant els objectius que perseguim, seguit de la metodologia empleada i per acabar, exposarem els resultats extrets de la investigació.

4.1. Objectius

En aquest punt reprenem els objectius que donen cos a l'esquelet de l'estudi.

Per una banda, l'objectiu principal d'aquesta investigació és conèixer les experiències d'homofòbia i les estratègies d'afrontament d'adolescents gais, lesbianes, bisexuals i transsexuals (LGBT) als centres de secundària de la comarca d'Osona.

Per altra banda, els objectius específics que permeten delimitar el treball són tres. En el primer, ens interessa conèixer les experiències d'homofòbia dels joves LGTB. El segon, analitzar les estratègies d'afrontament que generen els adolescents LGTB per resoldre les problemàtiques amb què es troben en relació a l'homofòbia. I, finalment, identificar quines són les estratègies d'intervenció educativa i recursos davant la prevenció i actuació de l'assetjament homofòbic en els instituts d'Osona.

4.2. Metodologia

Tenint en compte que volem aprofundir en les experiències homofòbiques que afronten els joves LGTB en els centres de secundària, es va optar pel mètode qualitatiu. Partint de la concepció que no pretenem crear lleis universals sinó conèixer les vivències d'aquests joves des de molt a prop. Tanmateix és útil per estudiar temes relacionats amb les representacions socials i les subjectivitats (Beltrán, 2015), tals com l'homofòbia i l'heteronormativitat.

En els següents apartats es detallarà el tipus d'estudi, quina mostra hem utilitzat, els instruments que hem utilitzat i el procés seguit per la recollida de dades.

4.2.1. Tipus d'estudi

Sobre el tipus d'estudi, ens centrem en un disseny d'investigació no experimental i transversal, ja que analitzem les experiències dels joves LGTB de diferents edats davant l'homofòbia, en centres de secundària en el moment actual. El tipus de mostreig és no probabilístic a propòsit i bola de neu que detallem a continuació.

4.2.2. Mostra

En aquest punt, ens proposem presentar la mostra utilitzada per l'estudi. Tenint en consideració els objectius, vàrem optar per buscar una mostra diversa, que ens permetés recollir diferents punts de vista i ens aproximés a la realitat dels centres de secundària respecte a l'homofòbia. Aquesta mostra està formada per agents socioeducatius, professors, alumnat cisheterosexual i joves LGTB.

En primer lloc, ens vàrem coordinar a través de correu electrònic amb tres agents socials i/o educatius que estan interconnectats, els quals en major o menor grau, tenen relació amb els centres de secundària d'Osona.

El primer va ser amb el Servei d'Atenció Integral (SAI) LGTB Osona. Aquest és un recurs per atendre persones que viuen, han viscut o estan en risc de viure discriminacions per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere. Val a dir que és un servei recentment nou, fa aproximadament un any que es va crear com a resultat de l'aplicació de la llei 11/2014 (Osona Acció Social, 2018). Aquesta llei s'ha exposat en l'apartat 3. Estat en qüestió de l'assetjament homofòbic.

El segon agent va ser l'Associació LGTB "TALCOMSOM" situada a Osona. Té la funció de punt de trobada i de realitzar actes reivindicatius pels drets LGTB del Berguedà, Garrotxa, Moianès, Osona i Ripollès.

El tercer agent va ser una professora lesbiana que durant quatre anys va fer el taller sobre diversitat sexual, afectiva i de gènere "Un món sense armaris" en alguns instituts d'Osona i altres territoris.

En segon lloc, vàrem contactar amb 7 professors de diferents instituts d'Osona, alguns per correu electrònic i d'altres que ens van facilitar persones alienes. A la taula següent es mostra els seus perfils. Per tal de mantenir l'anonimat no s'exposa el municipi el qual treballen aquests professors.

Quadre 1. Perfil dels professors

	Franja d'edat	Tipus d'institut
Professora 1	45-50	Públic
Professor 2	25-30	Públic
Professora 3	45-50	Públic
Professora 4	45-50	Privat, Religios
Professora 5	35-40	Públic
Professora 6	25-30	Privat, Religios
Professor 7	50-55	Públic

En tercer lloc, per tal de conèixer les actituds de l'alumnat davant l'heteronormativitat, vam posar-nos en contacte amb adolescents entre 14 i 18 anys cisheterosexuals de diferents instituts d'Osona. L'accés a aquesta mostra va ser possible gràcies a altres persones que coneixien adolescents. Concretament, vam contactar amb dues noies de 18 anys, dos nois de 18 anys i un noi de 14 anys. En aquest cas es mostra el lloc de residència, ja que no és un element identificatiu.

Quadre 2. Perfil dels adolescents cisheterosexuals

Acrònim	Gènere	Edat	Lloc de residència
Q	Dona	18	Prats del Lluçanès
R	Dona	18	Manlleu
C	Home	18	Manlleu
A	Home	18	Manlleu
S	Home	14	Manlleu

Finalment, per conèixer les experiències de discriminació en primera persona, vam buscar joves LGTB d'Osona entre 17 i 24 anys a través de xarxes socials com Facebook, Instagram i Whatsapp. Vam contactar amb una noia bisexual, dues noies lesbianes, un noi trans, un noi gai i una noia trans. Per tal de mantenir l'anonimat hem optat per no exposar el lloc de residència.

Quadre 3. Perfil dels joves LGTB

GÈNERE	LGBTB	Acrònim	Edat
Dona	Bisexual	DB	17
Dona	Lesbiana	L1	23
Home	Gai	G	24
Home	Trans	HT	23
Dona	Trans	DT	24
Dona	Lesbiana 2	L2	24

4.2.3. Instruments

Les tècniques d'investigació qualitativa escollides han estat l'entrevista i els grups de discussió. Totes dues tècniques van ser de tipus semiestructurades.

D'una banda, s'ha entrevistat a tres agents socials i noia de 24 anys que va rebre assetjament homofòbic en l'institut (L2).

D'altra banda, s'han portat a terme dos grups de discussió: el primer, dirigit a nois i noies cisheterosexuals (Q, R, C, A, S); el segon, dirigit a joves LGTB (DB, L, G, HT, DT). Les citacions que s'exposen en l'anàlisi dels resultats són literals, es respecten les paraules originals i no s'han corregit les faltes d'ortografia i gramaticals per tal de no alterar les dades.

4.2.4. Procediment de recollida de dades

El següent punt tracta sobre el procediment que s'ha utilitzat per recollir les dades del treball de camp.

Primerament, es va realitzar les entrevistes a agents socioeducatius per tal de tenir una visió àmplia sobre la situació dels adolescents LGTB en els centres educatius. Tant l'entrevista al SAI LGTB Osona com a l'associació LGTB TALCOMSOM, es van realitzar en les mateixes institucions, amb data 04/01/2018 i 05/01/2018 corresponentment. El cas de l'entrevista a la monitora tècnica, es va portar a terme

l'11/01/2018 en el laboratori de psicologia de la Universitat de Vic- Universitat Central de Catalunya (UVIC-UCC). Destacar que també ens interessava posar-nos en contacte amb l'Equip d'Assessorament Psicopedagògic d'Osona (EAP Osona), ja que així veuríem el punt de vista d'un psicòleg educatiu però aquest no va acceptar l'entrevista en el termini que s'havia plantejat. El guió de les diferents entrevistes es pot trobar en l'annex A.

En segon lloc, respecte a les entrevistes amb el professorat, es van començar a contactar amb ells al mes de desembre per tal de poder-les realitzar al gener. Es van realitzar un total de cinc entrevistes presencials els dies 8, 12 i 13 de gener del 2018 als diferents instituts en alguns casos, i d'altres es va reservar un espai en la UVIC-UCC. La resta d'entrevistes es van realitzar a través del correu electrònic, ja que no disposava de més temps presencial perquè la investigadora va anar a realitzar pràctiques internacionals. Vam pensar que aquesta opció podria ser un bon mètode, ja que mantindria més l'anonimat i es podria evitar el fenomen de la desitjabilitat social. Així els avantatges i desavantatges de l'entrevista presencial es podrien complementar amb l'entrevista online. El model d'aquestes entrevistes està disponible a l'annex B.

L'entrevista amb la dona lesbiana que va rebre assetjament homofòbic es va realitzar el 16/01/2018 a casa seva, ja que se li va donar diverses opcions i ho va preferir així. El guió de l'entrevista es troba a l'annex C.

En tercer lloc, pel que fa als grups de discussió, en un principi s'havia plantejat crear tres grups de discussió: noies heterosexuales, nois heterosexuales i adolescents LGTB.

Es va contactar amb els grups d'adolescents cisheterosexuales al gener a través de diferents persones alienes que ens van facilitar els contactes. Vam contactar amb 6 nois i 7 noies de diferents zones d'Osona. Se'ls va dir si volien col·laborar de forma anònima en un debat amb altres joves per fer un anàlisi sobre l'assetjament en els instituts. Al contactar-hi es va optar per ometre que l'objecte d'estudi és l'assetjament homofòbic perquè fos més espontani, no anessin tan condicionats i evitar el fenomen de la desitjabilitat social. Un cop finalitzat el grup de discussió se'ls va informar sobre l'objecte d'estudi.

En passar tant temps des de contactar amb els adolescents cisheterosexuales fins que es va poder realitzar els grups de discussió (28/04/2018) a causa de la realització de les

pràctiques internacionals, la mostra va quedar més reduïda. Se'ls va trucar o enviar un missatge dos dies abans de l'esdeveniment per recordar-los-ho. Es va realitzar al Casal Cívic Frederica Montseny, de Manlleu. A l'annex D es pot consultar el guió del grup.

D'altra banda, pel que fa al grup de discussió LGTB, al principi va ser difícil trobar persones LGTB. En un primer moment volíem centrar-nos en l'edat adolescent però per raons que estaven d'exàmens i d'altres que ho havien passat malament i no volien parlar del tema, vam haver d'ampliar l'edat de la mostra per incloure joves LGTB de fins a 25 anys, els quals ens podien explicar les seves vivències recents a l'institut. Hi havia 13 persones interessades a participar d'edats entre 17- 24 anys. Se'ls va dir si volien col·laborar de forma anònima en un debat amb altres joves LGTB per fer una anàlisi sobre l'assetjament homofòbic en els instituts el dia 28/04/18. Finalment van poder venir 5 persones. També es va realitzar al Casal Cívic Frederica Montseny. Vegeu a l'annex E el guió pel grup de discussió de joves LGTB.

Per acabar, vam crear un document Excel per agrupar i categoritzar totes les dades de les entrevistes i grups de discussió.

4.2.5. Aspectes ètics

D'acord amb la Llei 15/1999 de Protecció de Dades de Caràcter Personal, tots els participants tenen assignat un codi que no permet vincular directament al participant amb les respostes donades, com a garantia de confidencialitat. Les dades que es van obtenir de la seva participació no es van utilitzar amb un altre fi diferent de l'explicitat en aquesta investigació. Es van custodiar de forma segura sota la responsabilitat directa de l'investigador principal.

5. Anàlisi dels resultats

El següent punt exposa l'anàlisi dels resultats extrets del treball de camp, obtinguts a partir de les diferents entrevistes i grups de discussió. Aquest apartat s'ha organitzat seguint els subobjectius que perseguim: les experiències d'homofòbia dels joves LGTB; les estratègies d'afrontament dels adolescents LGTB vers l'homofòbia; i, les estratègies d'intervenció educativa davant la prevenció i actuació de l'assetjament homofòbic.

5.1. Experiències d'homofòbia dels joves LGTB

Respecte a l'actitud de l'alumnat en relació a l'homofòbia, el grup d'alumnes cisheterosexuals tenen la percepció de tenir un bon clima de convivència als centres educatius. No recorden que hi hagués cap cas d'assetjament homofòbic o per raons de feminitat-masculinitat.

En el cas del professorat, tots estan d'acord que en major o menor grau hi ha assetjament escolar als instituts però pensen que, generalment, l'homosexualitat està ben acceptada, a diferència de la transsexualitat, que costaria més d'entendre a l'alumnat. Aquests expliquen que els alumnes homosexuals i transsexuals tenen el seu grup d'amics i els companys no els assetgen, més aviat els donen suport.

“Recordo unes alumnes que volien presentar-li persones al seu company gai de classe, ja que eren conscients que ho tenien més difícil per conèixer gent”
(Professora 3)

En contraposició, els grups de joves LGTB expressen l'existència d'assetjament homofòbic. El qual predomina de nois cap a nois gais i és més a nivell físic, més evident (Coll-Planas et al., 2009). Mentre que les noies cap a les lesbianes, és a nivell psicològic, van a buscar allò que fa més mal, més perllongat i invisible (COGAM, 2016).

Un bon exemple d'això és el que explica la noia trans en relació a la seva experiència abans i després de fer el trànsit:

“Sí que hi ha diferència, quan era noi patia per la banda dels homes, sempre anava amb noies i era com el noi efeminat (...) Quan he començat a fer el canvi, en ser noia de veritat, he tingut més problemes després amb les noies” (DT).

També va ser el cas d'una noia lesbiana (L2). Destaca que les agressions més intenses psicològicament van ser per part de noies.

Un professor destaca la invisibilitat de l'assetjament entre noies:

“Hi ha menys casos, no sé per què serà, i quan n'hi ha solen passar més desapercubudes, invisibilitzades” (Professor 2).

L'explicació que li donen es centra en la posada en qüestió del sistema de gènere normatiu com a mecanisme per a reproduir la masculinitat i feminitat normativa (aspecte que coincideix amb Coll-Planas, 2009; Pichardo et al., 2014; COGAM, 2016).

“Ens anem a posar amb el nostre propi sexe perquè és diferent de nosaltres, en canvi, amb l'altre sexe encaixem molt més i ho tenen més acceptat” (G).

Al mateix temps, està present la idea que els nois que es relacionen amb noies lesbianes té una base sexista, ja que hi ha la connotació eròtica (Pichardo, 2012):

“Com jo no t'agradaré no hi ha problema, i algun em deia que ho acceptava perquè li posava” (L1).

“Als nois no els ofèn una dona lesbiana, al revés, els hi dóna fantasia eròtica”
(Monitora Tècnica)

En el cas contrari, la relació de noies cisheterosexuals amb nois gais, hi ha l'estereotip que tenen millor relació perquè creuen que comparteixen més coses en comú (Generelo i Pichardo, 2005).

“És com jo perquè és femení, sensible... Això no deixa de ser un estigma social”
(Monitora Tècnica).

“Les noies són més obertes amb un noi que és homosexual pot anar molt bé perquè és inclòs” (Professor 2).

Pel que fa al perfil de l'agressor o agressora, els entrevistats expressen que solen tenir el paper de líders, i especialment en el cas dels nois, són aquells que expressen una marcada masculinitat, coincidint amb els resultats de Coll-Planas i Herrero Sánchez (2015). En canvi, en el cas de les noies no correspon a la feminitat normativa.

A continuació, veurem que hi ha casos d'assetjament o discriminacions homòfobes tant a nois com a noies a nivell cognitiu, afectiu, liberal i conductual.

Situació respecte als diferents tipus d'homofòbia

- Homofòbia cognitiva

En relació a l'homofòbia cognitiva, quan se'ls demana què pensen sobre els homosexuals, en alguns casos els crea confusió i relacionen l'orientació sexual amb la identitat de gènere i el travestisme:

“Són persones que els agrada un altre home i ja està” (S, noi de 14 anys).

“Penso que són persones qualsevols, que s'enamoren de qui li surt del cor i ja està (...) són persones que potser han nascut en un cos diferent en el que no els tocava però que tenen l'ànima i el cor igual que una altra persona sigui homosexual, travesti, hetero... però que se'ls ha de donar el mateix tracte encara que siguin diferents” (C, noi de 18 anys).

Es pot veure la posada en qüestió del sistema de gènere normatiu encarregada del manteniment de la masculinitat i feminitat normativa (Coll-Planas, 2009), ja que l'alumnat manifesta l'existència de l'estereotip “tenir ploma”.

“Hi ha homosexuals que tenen una ploma fins al sostre i altres que pel seu comportament no ho diries mai” (C, noi de 18 anys).

“Hi ha gent que pensa que un noi gai ha de ser efeminat, però jo no ho crec (...) és una cosa que ens han inculcat des de petits, però a mesura que hem anat creixent, hem vist que no és així” (R, noia de 18 anys).

“Quan hi ha un noi que ni li agrada el futbol, pels altres companys sembla que hagi de ser homosexual. Es veu com associen ells mateixos a jocs i roba amb comportaments amb una sexualitat o una altra, pot ser que ni sigui homosexual i el tatxin d'això (...) un noi tímid de vegades també” (Professor 2).

Aquest fet va lligat amb la idea que transmet un adolescent cisheterosexual sobre les diferències entre nois i noies pel que fa als rols de gènere: “Les noies no juguen tant a esports i els nois juguen a futbol” (S, noi de 14 anys).

En relació a la ploma en el cas de dones masculines, es va presenciar en el grup de discussió LGTB (Generelo i Pichardo, 2005; Díaz i Anguita, 2017).

“No vestia femenina fins a l’edat adulta perquè no em sentia còmode amb el meu cos i per això em van etiquetar de lesbiana per la forma de vestir, com si portés un post-it en el front. Com també pel fet de que no m’agradava maquillar-me (...) Per ser més independent que la resta...” (L2).

“Una noia de la meua classe m’ho va veure estereotipadament, per vestir masculina” (L1).

Els joves LGTB expressen que se’ls contempla en funció de la seva orientació sexual (Generelo i Pichardo, 2005), sense tenir en compte la globalitat de la seva persona a nivell personal, afectiu, laboral, social, professional, entre altres.

Sobre el contagi de l’estigma, exposat també en l’estudi de Generelo i Pichardo (2005), apareix tant en les entrevistes al professorat com als grups de discussions.

“Per exemple el cas d’un nen que va amb moltes noies, tu ets una nena i si després s’apropa a un noi, s’aparta perquè no pensin igual” (Professora 1).

“Depèn, hi ha persones que l’importa molt el que pensin d’ell i potser no el defensen i altres que no els importa això. Tot i el que diran,... a l’institut... sembla molt important agradar a tothom” (R, noia de 18 anys).

“Els amics tenien por de defensar un gai perquè després aquest no rebi també bullying” (L1).

- **Homofòbia afectiva**

En relació a l’homofòbia afectiva, es pot detectar que està més present en els nois i està lligat amb el grau de coneixença d’un company gai. Com menys relació hi tinguin més distanciament hi haurà. El mateix passava a l’estudi de Generelo i Pichardo (2005), que indicaven una correlació entre sentir-se còmodes i la relació personal.

“A vegades, quan estàs amb amics, amb els “roces” no penses però després quan saps que és gai...” (S, noi de 14 anys).

“Depèn de l’amistat que tinguis amb ell, si el coneixes només de classe sí que tindràs un distanciament, però si és el teu millor amic, tant fa si és gai o el que sigui, et donaràs petons a la galta, jugaràs amb ell. Però sempre que tingui clar que tu no vols res, però tot igual.” (C, noi de 18 anys).

“(…) si no em molesten, no tindrà cap problema. Si tinc un amic homosexual, no passa res (A, noi de 18 anys).

En contraposició, en el cas de les noies, expressen que no hi hauria inconvenient en el cas d’una amiga lesbiana. Cal considerar que les noies solen conèixer més persones homosexuals i, per aquesta raó, poden presentar un major sentiment de comoditat (Generelo i Pichardo, 2005):

“Que una amiga meva li agradin les noies no vol dir que li agradin totes les noies, potser no li agrado jo.  s com un noi i una noia que són amics, no vol dir que m’agradi” (R, noia 18 anys).

No obstant això, en el cas de HT explica que en visibilitzar-se primer com a lesbiana es va córrer la veu d’un institut a un altre (ja que s’havia canviat d’institut) i algunes companyes del primer institut el van fer el buit per la idea errònia que “t’agraden les noies i ja t’han d’agradar totes”.

- **Homofòbia liberal**

En relació a l’homofòbia liberal, davant la pregunta: què passaria si dues noies  s fan un petó a l’institut? Es veuen diferents actituds davant si són dues noies lesbianes o dos nois gais (COGAM, 2016). Darrere hi ha la idea de la invisibilització en el cas de les lesbianes que passen com a desapercibudes “són amigues” i el rebuig de l’efecte en públic de persones gais que, tal com expressava Generelo i Pichardo (2005), s’utilitza la paraula “fàstic” com a mostra de repulsa cap als gais, en el nostre estudi no utilitzen la mateixa paraula però expressen reaccions similars:

“En el poble, som més tancats i sorprendria al principi, no es veu gaire malauradament, però després no crec que pass s res” (R, noia de 18 anys).

“Nosaltres tendim a pensar que, per exemple, si dues noies es fan un petó són molt amigues, en canvi, si ho veus de dos nois, penso que són maricons”. (A, noi de 18 anys).

“Si ho veus de dos tios et dóna com una mica de grima (...) potser al ser del mateix sexe ho veus m s raro” (C, noi de 18 anys)

- **Homofòbia conductual**

En relació a l'homofòbia conductual encara s'observen burles, aïllaments, insults i agressions físiques (Generelo i Pichardo, 2005).

Pel que fa als insults, es pot veure la utilització dels insults motivats perquè la persona no segueix els rols de gènere tradicionals, sent els nois els que emeten i reben més insults (Pichardo et al., 2014). No obstant això, podem veure el cas d'una noia que també rep insults homofòbics. També s'observa la utilització de "marimacho" com a estereotip de la masculinitat en el cas del lesbianisme.

"Per exemple, si ell i jo ens estem pessigant, i marxa corrent, jo li dic ¿Dónde vas maricona? (...) la paraula marimacho tendeix a ser de la part de les lesbianes, la masculina, la que té el caràcter dominant" (C, noi de 18 anys).

"Alguns dels nois que no s'implicaven en els estudis, utilitzaven "lesbiana", "marimacho" i "bollera" com a insult (L2).

Per la banda de les noies, s'observen majoritàriament actituds d'aïllament. No obstant també hi ha agressions físiques:

"La cabecilla va començar a córrer la veu que era lesbiana sense jo dir res i va dir a totes les noies que no s'acostessin a mi (...) Cap noia em va dirigir la paraula durant tot el curs (...) em perseguien de l'escola a casa i em buscaven per pegar-me" (L1).

Un altre tipus de conducta homofòbica és danyar el material personal:

"L'assetjament anava dirigit a una noia (referint-se a ell abans del trànsit) que era molt insegura d'ella mateixa i tenia problemes amb el menjar. La noia es va engreixar i (...) li demanaven un boli i li donaven trencat o li demanaven un típex i li deixaven tots els apunts bruts..." (HT).

Tal com diuen els estudis, els espais que es donaven les agressions eren als vestidors del pavelló, els passadissos, el pati, a la sortida de l'escola (COGAM, 2016). És l'exemple que explica una dona lesbiana quan estava en els vestuaris de l'institut:

"Una amiga meva em va dir: metre's tu et dutxaves, no va ser casualitat que aquell dia no es dutxés ningú (...) han comentat que erets lesbiana, però no et

preocupis, que jo ja els hi he dit que és mentida (...) Va mentir en comptes de reconeixem, em vaig sentir fatal” (L2).

I, tal com expressa R (noia 18 anys), “fer-lo sentir malament pel que és, això crec que encara és pitjor que pegar a algú”.

5.2. Les estratègies d’afrontament dels adolescents LGTB vers l’homofòbia

Un altre punt d’interès per l’estudi era veure quines estratègies d’afrontament utilitzen els adolescents LGTB, amb una mirada de veure’ls com a persones actives davant la resolució dels seus problemes (Coll-Planas, 2009).

Els joves LGTB exposen la sensació de no encaixar en el sistema de gènere normatiu i que els crea un conflicte intern:

“Havia tingut el conflicte intern de per què m’agraden les noies i no els nois (...) A vegades pensava que els bitxos rars eren els demés (L2).

“Aixecar-te cada dia i ficar-te les hormones ja et fa diferent als demés, de vegades et col·lapsa molt” (HT).

“Jo pensava que no era normal, que tenia algo al cap...” (BI).

Així mateix, respecte a la identitat de gènere, es discuteix la relació sexe-identitat de gènere. És a dir, si és necessari que correspongui el cos físic amb el sentiment de ser home o dona. Els joves trans expressen que són ells mateixos els que s’exigeixen aquesta correspondència, el que podria relacionar-se amb l’homofòbia interioritzada, donat pels aprenentatges rebuts en l’etapa de socialització. Aquest tipus d’homofòbia està definit en l’aparat 2.3. L’homofòbia com a eina per mantenir el sistema de gènere normatiu. Al mateix temps, una dona lesbiana destaca que aquesta correspondència ve donada per la pressió social (Coll-Planas et al., 2009).

- “Aquestes paranoies ens les fem nosaltres, volem amagar coses que no ens agraden perquè no s’identifiquen en com ens sentim. Les intentes canviar per una altra cosa i, al modificar-la, ens estem recordant a nosaltres mateixos que no

tenim allò. Per exemple, en el cas dels nois trans ens posem *packers*⁶ per abultar en el pantaló. T'estàs perjudicant a tu mateix, però si no t'ho poses també... és un conflicte diari"- HT.

- "Jo ho admito que és un problema, ens obsessionem amb el cos (...) hem de posar un límit i dir ja està, m'accepto i començo a ser"- DT
- "És que jo penso que és la societat la que està fent que un home no pot tenir pits i ha de tenir penis, tu pots ser un home i no tenir penis (...) és la societat la que és tancada"- L1.

Un altre àmbit de les normes socials són les etiquetes socials respecte a la diversitat afectivosexual i de gènere. En relació a la seva utilitat, el grup de joves LGTB plantegen que aquestes classificacions limiten la seva sexualitat, tot i que també són conscients que ells mateixos les utilitzen.

"Jo crec que som els primers que ens autoetiquetem (...) contra més etiquetes més mal ens estem fent a nosaltres mateixos al cap i a la fi" (G).

"No m'agrada etiquetar-me, és clausurar-me el sexe que hi ha entre les cames. És com si fos hetero i de cop em pogués atreure una noia, pot veure's més normal, que el cas contrari, ser homosexual a què et pugui atreure algú de l'altre sexe." (L2)

En relació a la sortida de l'armari, el grup de discussió d'adolescents cisheterosexuals i joves LGTB coincideixen en la posada en qüestió sobre la necessitat de sortir de l'armari:

"Acabo de pensar que per què tindrien que dir-li a la resta de persones que són gais?" (S, noi de 14 anys).

"Clar, potser és exagerat, els heteros no van dient a davant de tota la classe a dir que són heteros"(R, noia de 18 anys).

"Penso que si, la teva condició sexual no l'has de portar per davant de la persona que ets tu. Aleshores tu no has d'especificar el que t'agrada o et deixa d'agradar" (G).

---

⁶ Alguns homes transgènere utilitzen "Packers", una pròtesi de goma que simula un penis flàccid per engruixar la part genital en la vestimenta.

Tot i això, la necessitat de sortir de l'armari ve donada a partir de les demandes socials heteronormatives, tal com assenyalava l'estudi de Generelo i Pichardo (2005) i com planteja una entrevistada:

“Com a persona homosexual, he d'estar tota la vida donant explicacions, però bueno ja ho tinc assumit, a mi la societat cada vegada em pressuposa ser una dona cis heterosexual” (Monitora tècnica).

Per altra banda, encara està present la invisibilitat dels adolescents LGTB en els centres de secundària, tant per la mirada del professorat com de l'alumnat cisheterosexual. Aquesta idea ja l'expressava Generelo i Pichardo (2005) i Coll-Planas (2009):

“No conec cap alumne LGTB, tot i que em nego a creure que no hi siguin. Això evidencia, una vegada més, la poca llibertat que senten per demostrar la seva sexualitat” (Professora 6).

En el nostre estudi s'observa que la sortida de l'armari en el grup de joves LGTB majoritàriament ha estat després de l'etapa de secundària. Al voltant dels 17 anys amb una franja d'edat entre els 14 als 23 anys. En el cas de les persones trans (HT i DT) coincideixen que van sortir dos cops de l'armari, primer com a homosexuals i després com a trans heterosexuals. El motiu pel qual la dona bisexual (DB) no ho va fer abans ve donat pel sentiment de por a no ser acceptada per la resta de companys.

No obstant això, pel grup d'adolescents cisheterosexuals reben la sortida de l'armari com una mostra de valentia. Això podria explicar el que deia Coll-Planas et al. (2009) sobre que la sortida de l'armari pot ser l'eina per guanyar-se el respecte de les persones que fins aquell moment l'havien assetjat.

“Que bé ser així de valent i que no t'importa el que pensa l'altra gent. (...) És com acceptar qui tu ets” (R, noia de 18 anys)

“I el valor que ha d'haver tingut per dir-ho davant de tota la classe i sabent que després ho sabran les altres” (C, noi de 18 anys)

També s'ha vist que si hi ha un homosexual a classe i surt de l'armari, s'acaba de convertir en un referent per un altre homosexual, tal com afirmava Coll-Planas i Missé (2009).

“La meva germana (bessona i lesbiana) va ser la que va donar el primer pas i va sortir de l’armari abans que jo. Vaig tenir la sort de que em va obrir moltes portes (...) als 15 anys li vaig dir primer a quatre col·legues i després ja ho sabia tothom”(G).

“Just recordo que el delegat em va defensar en la classe de tutoria quan tothom es ficava amb mi, i va ser quan jo directament el vaig obrir pel Facebook i vaig dir que raro que un noi em defensi, i vaig demanar-li si ell era homosexual. Després ell va sortir de l’armari amb mi i va ser com, ostres, mútuament ens vam ajudar. I justament ell anava a una colla que tots eren homosexuals però ningú havia sortit i això era a 4t ESO, i un a un va anar sortint.” (DT).

Concretament, centrant-nos en l’assetjament homofòbic, la majoria dels professors entrevistats no tenia en consideració el fet que ser homosexual/trans pugui ser causa d’assetjament. I defineixen que el perfil d’alumne que pot ser vulnerable a les discriminacions està relacionat amb la idea de ser diferent de la resta (Generelo i Pichardo, 2005), tenir una baixa autoestima o poques habilitats socials. L’única professora que va tenir en compte l’homofòbia, va definir el perfil de l’alumne com:

“Aquells que sorgeixen d’allò que el sistema considera “normal”, ja sigui per qüestions de gènere, cultura, diversitat funcional, o bé per aficions o hàbits menys freqüents” (Professora 6).

Al mateix temps, un factor rellevant per l’acceptació de la resta de companys és la personalitat de l’adolescent LGTB.

“No és tant el fet dels companys sinó com ho gestionen tu mateix (...) tinc una germana bessona lesbiana i ens va influir molt diferent (...). Ella no s’acabava acceptant, s’infravalorava o es deixava influir per les opinions dels altres, el que va fer que anessin a pinyón amb ella perquè era la feble la que no es defensava. En canvi, jo vaig ser una persona molt forta des del principi i com jo ho tenia molt clar, pots dir-me el que vulguis que a mi no m’influeix pas res. (...) si tu tens molt clar la manera que ho exposes i expresses a la gent no té per què crear aversió vers això” (G).

“Si són bastant líders les persones homosexuals, la resta ho accepta i ja està” (Professora 1)

“El problema crec que està més per part de qui viu aquesta homosexualitat, aquesta condició, que no sap com viure-la, com plantejar-la (...) i després la seva manera de projectar-se davant els companys li dóna aquest punt de patosia o falta d’autoestima i pot donar lloc a comentaris o maltractament” (Professora 3).

Una altra estratègia que s’ha identificat per part dels joves LGTB és defensar-se verbalment davant d’una agressió o insult (Coll-Planas et al., 2009).

“El fet de planar-li cara a l’agressor, afirmant-li si, sóc homosexual, i què? Els agressors es calmen” (Associació TALCOMSOM).

En alguns casos sortint enfront de la classe i revelant-se:

“Vaig agafar tal cabrejada, tan enfadada, tan dolguda, saborejant el moment de poder parlar, que em vaig enfilarsobre la taula. La professora es va quedar amb ulls de plat (...) la iniciativa que estava agafant sabia perquè la feia. Tan enfadada vaig dir-li a totes:estic molt cansada de la vostra incapacitat d’acceptar” (L2).

Posteriorment, l’entrevistada L2, dirigint-se a totes les noies cisheterosexuals de la classe que l’havien assetjat, va demanar si es setien atretes per tots els nois, de la mateixa manera que relacionaven que a ella li agradaven totes les noies.

“(…) que sigui lesbiana no vol dir que m’agradin totes les noies. (...) Si no es volien dutxar amb mi, ho acceptava. Mai les vaig faltar el respecte, és el seu problema i que em deixessin en pau” (L2).

L’estratègia dels joves LGTB vers els insults despectius, és infravalorar-los i entendre’ls pel seu significat conceptual.

“Al principi em prenia com insult que em diguessin lesbiana. Fins que no he estat adulta, amb majoria d’edat, decisió pròpia i més identitat, m’ho diuen i ‘vale, pues tu hetero, i què?’” (L2).

Una altra estratègia és la que explica la dona lesbiana (L1) que va rebre assetjament homofòbic durant l’etapa de l’institut i va tenir relacions afectives amb nois tot i saber que li agradaven les noies. Això podria lligar-se amb el que expressava (Coll-Planas et al., 2009) que el motiu podria ser per tal d’eliminar rumors.

Tanmateix, la utilització de la negació emocional com a font protectora (Coll-Planas i Missé, 2009) és una altra estratègia:

“A mi em donava igual, mai m’havia fet amb els de la classe, no les considerava amigues per tant em donava igual (L1)

Un altre tipus d’estratègia consisteix a desviar el focus de rebuig, que no sigui per la raó de ser gai o lesbiana sinó pel tipus de vestimenta per exemple (Generelo i Pichardo, 2005) també es pot veure en la següent cita:

“Va començar a deixar-se el cabell molt llarg, cap a la cara, el que indicava que ho feia per amagar-se, se sentia malament i ja va manifestar amb el físic aquest sentiment” (Professora 1).

De la mateixa forma també es presència assetjar a companys amb els quals comparteix orientació, probablement amb la finalitat de no rebre ells mateixos les agressions (COGAM, 2016).

“És agressor perquè és gai i no ho vol dir per por (...)” (DB).

Respecte a demanar ajuda als adults, s’han vist casos els quals han escollit manejar la situació d’assetjament per si sols (HT,G) i d’altres que han optat pel suport de pares o professors (DT, L1, L2). Destacar que coincideix amb l’estudi de Pichardo et al., 2014, que expressava que les noies solen demanar més ajuda a diferència dels nois.

“També és buscar l’enteniment entre els teus iguals, de vegades s’actua més amb un agressor des del mateix nucli que si ve una figura aïllada d’autoritat” (G).

“L’angoixa venia quan em volien pegar fora de l’escola. (...) Els meus pares buscaven algun amic que em pogués venir a buscar a l’institut i portar-me a casa (...) van arribar a pagar-li diners a aquesta noia perquè em deixés” (L1)

No obstant això, el grup d’adolescents cisheterosexuals pensen que si li diuen als professors o als pares, encara pot ser pitjor la reacció dels agressors perquè aquests s’assabentaran i aniran a fer més mal.

Per altra banda, els efectes positius d’aquestes situacions ho relacionen amb creixement personal (Coll-Planas et al., 2009). Per exemple: el coneixement dels seus límits, valentia, seguretat en ells mateixos i més altruistes.

5.3. Les estratègies d'intervenció educativa davant la prevenció i actuació de l'assetjament homofòbic

En alguns centres de secundària d'Osona estan desenvolupant projectes per la prevenció a l'assetjament en general com: l'existència de la figura del germà gran (alumnes de quart que recolzen als de primer d'ESO, amb un espai a l'hora del pati per expressar-se); serveis de mediació en la resolució de conflictes portats a terme per professionals i pel propi alumant; la figura del guaita (alumne encarregat de detectar conductes negatives i si hi ha algú exclòs a l'aula); la bústia amiga (perquè els alumnes puguin dir què els passa de forma anònima).

En relació a altres recursos disponibles dins les escoles són: el servei d'infermeria setmanal o quinzenal (per solucionar dubtes, inquietuds, temes sexuals...); Servei d'orientació; i alguna biblioteca disposa de material respecte la diversitat afectivosexual i de gènere.

Respecte a la informació que s'ofereix als instituts sobre sexualitat a través de tallers portats a terme majoritàriament per infermeres, els joves LGTB van trobar que no estan adaptats a les seves necessitats. Majoritàriament tracten temes relacionats amb la protecció de les malalties de transmissió sexuals per a persones cisheterosexuals i prevenció d'embarassos.

Davant d'aquesta situació, des de l'Associació TALCOMSOM es va proposar fer uns tallers sobre l'orientació sexual i de gènere en els instituts. Aquest servei està també recolzat pel SAI LGTB Osona i els ha dut a terme, entre d'altres, la monitora tècnica entrevistada. Expressen que al principi molts instituts no volien fer aquests tallers o els feien obligats perquè eren l'únic institut del municipi que no els feia. No obstant això, la mostra que hem recollit d'alumnes i joves no han assistit a cap taller realitzat per la monitora tècnica i l'Associació TALCOMSOM, aspecte que ens mostra l'escassa incidència que encara tenen.

Pel que fa a la prevenció a nivell d'homofòbia i donar visibilitat a la diversitat afectivosexual i de gènere, s'han realitzat activitats puntuals en alguns centres. Val a dir que si s'ha realitzat a estat per l'interès d'algun professor que ha considerat necessari educar sobre aquesta temàtica i s'han trobat faltes de respecte d'altres professors davant d'aquestes iniciatives (Generelo i Pichardo, 2005). Per exemple, pel dia de la dona, una

professora i els seus alumnes van fer una exposició d'il·lustracions amb petites frases que posaven en dubte el sistema de gènere normatiu, mostrant la diversitat afectivosexual i de gènere. El que es van trobar l'endemà va ser que alguns professors van treure aquesta exposició per raó que ja havia finalitzat el dia de la dona.

També hi ha d'altres centres que no han fet cap intervenció preventiva perquè han considerat que és una minoria de l'alumnat la que es beneficiaria, quan realment es beneficia tot l'alumnat, el que ajuda al progrés de la societat.

Tanmateix, introduir el tema de diversitat afectivosexual i de gènere en les diferents assignatures del currículum per tal de normalitzar-ho, ni el grup LGTB ni el cisheterosexual recorden que es parlés sobre aquests temes. L'alumnat té la idea que en l'institut es dóna molt pes a les assignatures curriculars i que no t'ensenyen a desenvolupar-te com a persona i destaquen la necessitat d'aquesta última en els instituts. De la mateixa forma ho expressa SAI LGTB OSONA: "En el currículum que han de seguir, es valora una sèrie de coneixements relacionats amb la competitivitat i, en canvi, en altres temes com les emocions, sexualitat, gènere,... es treballa en tallers puntuals". No obstant això, hi ha diversos professors que afirmen haver treballat indirectament aquests temes perquè la situació ho ha requerit. Per exemple, en la classe d'Anglès el Professor 2 quan diu la paraula *Guys* per referir-se a nois, escolta rialles i burles sobre això pel fet que es pronuncia com 'gais'. Després se'ls ha dit que no vol referir-se als homosexuals. També, la professora 6 va treballar en la classe de Filosofia, la diversitat de gènere, orientació sexual i tota la dimensió social a través d'entrevistar al col·lectiu TALCOMSOM i a un jove trans.

El professorat coincideix amb diversos autors (Coll-Planas et al., 2009; Pichardo et al., 2014; Coll-Planas i Herrero Sánchez, 2015; COGAM, 2016) sobre els motius pels quals no es treballa la diversitat afectivosexual i de gèneres a les aules. Remarquen la falta de formació rebuda sobre aspectes més socials i l'absència d'eines. En contraposició també han expressat que no tenen por d'impartir aquests coneixements tot i la reacció dels pares, ja que són conscients que estan educant i no adoctrinant.

A nivell d'intervenció del professorat davant discriminacions o assetjament homofòbic, podem trobar-ne de diferents.

- La majoria de professors entrevistats expliquen que utilitzen les hores de tutoria grupal per parlar de casos d'assetjament amb tota la classe. També ho corroboren els joves LGTB.
- Utilitzar les tutories individuals, on cada professor és tutor de 7 o 8 alumnes i dóna un marge de confiança, proximitat i confidencialitat (Professor 6).
- Aturar la classe davant d'una burla o insult, i reflexionar-ne (DT).
- Donar suport personal i emocional (L2).
- Aplicar un "parte", expulsió de l'agressor i/o obrir expedient (C, noi de 18 anys i Professora 4)
- No actuar perquè atribueixen aquestes conductes a l'edat adolescent (R, noia de 18 anys).

Pel que fa a la visibilitat del professorat LGTB i tenir un referent positiu per aquells alumnes LGTB, la majoria de persones entrevistades i els participants dels grups de discussió declaren que no en coneixen cap, tot i haver-n'hi sospites d'algun. Aquesta invisibilitat del professorat LGTB ja estava present en l'estudi de Generelo i Pichardo l'any 2005. Des de l'associació TALCOMSOM es planteja que potser hi ha més casos d'homofòbia entre professors que no d'alumnes. No obstant això, també hi ha la professora 6 que coneix un professor gai però expressa que els alumnes no ho saben. Ho justifica dient que ella com a heterosexual tampoc ho diu. Amb això tornem al tema de la necessitat de sortir de l'armari parlat anteriorment (vegeu apartat 5.2. Les estratègies d'afrontament dels adolescents LGTB vers l'homofòbia en Anàlisi de resultats).

També s'han identificat casos que no s'han sentit recolzats per l'institut. Per exemple el cas del HT el qual explica que la seva mare havia anat molts cops a l'institut per la situació d'assetjament que vivia i els professors deien que farien xerrades sobre la diversitat sexual però després no ho acabaven fent. També seria el cas que exposa l'associació TALCOMSOM, el qual explica que va haver-hi un cas d'un noi que patia assetjament homofòbic i el director va convidar als pares de la víctima i els va dir que el canviessin d'institut. Això va passar en tres instituts diferents, a la mateixa persona. En canvi, exposa que els agressors no van expulsats.

6. Conclusions

Aquest últim apartat està dedicat a recollir les conclusions principals, línies d'investigació futures, propostes d'intervenció educativa i algunes reflexions personals del procés d'aprenentatge que s'han generat a través de la realització de l'estudi.

6.1. A mode de síntesi

Aquest estudi ha permès donar a conèixer algunes experiències d'homofòbia i estratègies d'afrontament utilitzades per adolescents LGTB en centres de secundària d'Osona. Tot i que sovint estan invisibles pels ulls del professorat i per la resta de l'alumnat.

Els tipus d'homofòbia que s'han detectat són a nivell cognitiu, afectiu, liberal i conductual.

- Homofòbia cognitiva: continua present l'estereotip de “tenir ploma”, limitar a la persona en funció de la seva orientació sexual i el contagi de l'estigma.
- Homofòbia afectiva: està més present en nois cisheterosexuals i està relacionat amb el grau de coneixença d'un company gai.
- Homofòbia liberal: dues noies fent-se un petó poden passar desapercebudes, “són amigues” a diferència entre dos nois que normalment crea rebuig.
- Homofòbia conductual: s'observen burles, aïllaments, insults, danys materials i agressions físiques.

Pel que fa al perfil de l'agressor/a, presenta una posició de líder a la classe i aprofiten els espais que no hi ha adults (vestidors, passadissos, el pati i la sortida de l'escola) per realitzar conductes d'assetjament. Aquestes conductes vénen donades pel manteniment del sistema de gènere normatiu i es solen realitzar per persones del mateix gènere però amb diferent orientació sexual, on els nois actuen més a nivell físic (agressions verbals i físiques) mentre que les noies és a nivell psicològic (aïllament).

Per altra banda, el perfil d'alumne vulnerable a rebre assetjament està relacionat amb ser diferent de la resta. Al mateix temps, aquells que viuen la seva sexualitat de forma oberta, que no l'importa el que pensi la resta i que són una figura líder a la classe són factors rellevants per l'acceptació de la resta de companys.

Cal considerar, però, la poca llibertat d'expressió dels alumnes LGTB dins les aules. La mostra de joves LGTB expressen que han sortit de l'armari, majoritàriament, després de l'etapa de l'institut, per por a no ser acceptat per la resta de companys.

Algunes estratègies detectades davant l'assetjament són: defensar-se verbalment; treure-li valor als insults; canviar d'orientació sexual per evitar rumors; la negació emocional; desviar el focus de rebuig; i, assetjar a altres companys homosexuals.

Tanmateix, respecte a demanar ajuda als adults, s'han vist casos els quals han escollit manejar la situació d'assetjament per si sols i d'altres que han optat pel suport de pares o professorat, en aquest últim cas solen ser noies.

No obstant això, l'alumnat LGTB expressa que aquestes situacions els han ajudat en el mateix creixement personal.

Finalment, davant la prevenció i actuació de l'assetjament homofòbic en els centres de secundària es poden veure més punts dèbils que forts. És cert que hi ha instituts que estan portant a terme projectes relacionats amb l'assetjament en general i podrien ser útils per detectar situacions d'assetjament homofòbic. Alguns dels recursos que compten els joves són: tallers puntuals de sexualitat (sota una mirada heteronormativa), el servei d'infermeria, el servei d'orientació i la biblioteca. Pel que fa al professorat LGTB també podria ser un recurs, no obstant això, hi ha una elevada invisibilitat d'aquests.

Convé ressaltar que majoritàriament no s'han realitzat activitats a nivell de centre per donar visibilitat a la diversitat afectivosexual i de gènere, perquè creuen que només es beneficiarà una mínima part de l'alumnat. En algun cas, per interès del propi professorat ha introduït aquesta temàtica en la seva classe de manera molt puntual, però expressen la falta de formació i absència d'eines.

Respecte a les actuacions del professorat davant l'assetjament homofòbic podem trobar: utilitzar les hores de tutoria grupal per parlar-ne; tutories individuals per donar suport personal i emocional; aturar les classes davant d'una agressió; aplicar càstigs correctius als agressors; i, finalment, la inacció.

6.2. Futures línies d'investigació i propostes d'intervenció educativa

En aquest punt posem de manifest les necessitats detectades a través dels entrevistats, per tal d'eliminar les situacions homofòbiques en els instituts d'Osona.

- Avaluar l'aplicació de la llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia.
- Elaborar i promoure projectes en els instituts per donar visibilitat a la diversitat afectivosexual i de gènere a través d'especialistes en aquesta temàtica.
- Oferir formació i recursos al professorat respecte a l'heteronormativitat i l'homofòbia.
- Facilitar la visibilitat del professorat LGTB.
- Eliminar el discurs heteronormatiu i incloure el concepte de diversitat en totes les assignatures curriculars.
- Utilitzar les hores de tutoria per incloure informació vers la diversitat afectivosexual i de gènere a través de xerrades, pel·lícules, obres de teatre, llibres, exposicions, entre altres.
- Promoure espais de trobada als centres de secundària per compartir experiències de discriminació i per atendre a alumnes que necessitin informació sobre la diversitat afectivosexual i de gènere.

6.3. Algunes reflexions personals del procés d'aprenentatge

Com a tancament de l'estudi, trobava necessari exposar algunes reflexions sobre el meu procés d'aprenentatge. Val a dir que des del primer moment ha estat un treball molt enriquidor, tant professionalment com personalment.

Per una banda, sabia que escollir el mètode qualitatiu seria tot un repte, ja que al llarg de la carrera no ho he treballat gaire i reconec que tinc més facilitat amb l'estadística. També, em va passar el mateix amb els grups de discussió, els quals mai n'havia dirigit cap. Tot i això, vaig decidir assumir aquests riscos pensant que encara estic en una etapa formativa i això em permetria desenvolupar nous aprenentatges, els quals trobava necessaris per finalitzar el grau.

Per altra banda, ha estat una oportunitat per ampliar els meus coneixements en relació a les dimensions del gènere, posar en dubte les lleis invisibles de la societat

heteronormativa i modificar les pròpies creences homofòbiques. Un bon exemple seria que al principi de la recerca victimitzava molt la figura dels adolescents LGTB en els instituts, i després he pogut veure com per ells mateixos s'afronten davant les situacions d'assetjament. Alhora també m'ha permès integrar un llenguatge més inclusiu en el meu vocabulari.

També, he pogut incidir d'alguna manera a què els professors entrevistats introdueixin aquesta temàtica en les seves classes o a nivell de centre. En diverses ocasions, em van demanar consells o bé em van expressar que ho tindrien en compte.

Finalment, destacar que m'ha permès descobrir que el tema de la diversitat afectivosexual i de gènere em motiva molt per poder treballar-hi com a psicòloga en els centres de secundària.

7. Referències Bibliogràfiques

Alcaraz, R., i Alcaraz, A. (2008). El derecho a la no discriminación por identidad y expresión de género. *Textos de caracol*, 4(14), 12-13. Recuperat de http://www.conapred.org.mx/documentos_cedoc/Derecho%20No%20discriminacion%20identidad%20%20sexogenerica.pdf

Arango, M. C., Aguilar, J. Á., i Corona, E. (2015). *El bullying homofóbico. El bullying homofóbico y transfóbico en los centros educativos: Taller de sensibilización para su prevención*. Santiago: UNESCO. Recuperat de <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002448/244841S.pdf>

Beltrán Navarro, Á. (2015). *Sexualidad i salut sexual en la construcció de las identidades de género y la orientación del deseo sexual en adolescentes*. (Tesi Doctoral, Universitat de València, Com unitat Valenciana). Recuperat de <http://roderic.uv.es/handle/10550/50788>

Bernaldez, I., López, J. D., i Ruiz, S. (s.d.). Guía contra el Bullying Homofóbico: Herramientas para el Profesorado. Recuperat de <http://www.educatolerancia.com/wp-content/uploads/2016/12/Guia-Homofobia-Escuela.pdf>

Campo, A., Herazo, E., i Oviedo, H. (2013). Sustantivos para definir la homofobia. *Revista Ciencias de la Salud*, 11(3), 287-294. Recuperat de <http://www.redalyc.org/pdf/562/56229183005.pdf>

- Carrer, C., Cifuentes, F., i Rodríguez, E. (2016). *Estudi sobre l'impacte del bullying per lgbtòfòbia a l'Institut Bellvitge*. Hospitalet del Llobregat: Observatori Contra l'Homofòbia. Recuperat de <http://www.redalyc.org/pdf/562/56229183005.pdf>
- COGAM. (2013). Homofobia en las aulas 2013: ¿Educamos en la diversidad afectivo sexual? Recuperat de https://www.cop-cv.org/db/docu/160511115453_TiAcC5TrGLQP.pdf
- COGAM. (2016). *LGBT-fobia en las aulas 2015: ¿Educamos en la Diversidad Afectivo-Sexual?* Madrid: COGAM. Recuperat de <https://cogameduca.files.wordpress.com/2016/03/1-lgbt-fobia-en-las-aulas-2015-informe-completo-web.pdf>
- Coll-Planas, Bustamante, i Missé. (2009). *Transitant per les fronteres del gènere*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Secretaria de Joventut.
- Coll-Planas, G. (2009). *La Voluntad y el deseo construcciones discursivas del género y la sexualidad: el caso de trans, gays y lesbianas*. (Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Catalunya). Recuperat de <http://www.tdx.cat/handle/10803/5148>
- Coll-Planas, G., i Herrero Sánchez, B. (2015). *Osona, una comarca amb tots els colors. Pla comarcal per la igualtat per raó d'orientació sexual i identitat de gènere a Osona. Informe de la primera fase: diagnòstic de les realitats del col·lectiu LGTB*. Vic: Grup d'Estudis de gènere: traducció, literatura, història i comunicació. Universitat de Vic- Universitat Central de Catalunya.
- Coll-Planas, G., i Missé, M. (2009). Diagnóstico de las realidades de la población LGTB de Barcelona. Recuperat de <http://w110.bcn.cat/fitxers/dretscivils/2diagnosticorealidadeslgtbbc.301.pdf>
- Coll-Planas, G i Vidal, M. (2013). *Dibuixant el gènere*. València: Edicions 96.
- Díaz, S., i Anguita, R. (2017). Estereotipos del profesorado en torno al género y a la orientación sexual. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 20(1), 219-232. Recuperat de https://www.researchgate.net/publication/313315627_Estereotipos_del_profesorado_en_torno_al_genero_ya_la_

orientacion_sexual

- FELGTB. (2013). *Acoso escolar y riesgo de suicidio por orientación escolar e identidad de género: fracaso del Sistema Educativo*. Recuperat de <http://www.felgtb.org/rs/2157/d112d6ad-54ec-438b-9358-4483f9e98868/671/filename/informedefensor-17m13.pdf>
- FRA. (2009). *Homofobia y discriminación por motivos de orientación sexual e identidad de género en los Estados miembros de la Unión Europea*. doi.org/10.2811/43181
- Generelo, J., i Pichardo, J. I. (2005). *Homofobia en el sistema educativo*. Recuperat de <http://www.felgtb.org/rs/1584/d112d6ad-54ec-438b-9358-4483f9e98868/91c/filename>
- Osona Acció Social. (2018). Servei d'Atenció Integral (SAI) LGTBI Osona - Consorci Osona de Serveis Socials. Recuperat de <http://www.ostonaserveissocials.cat/cartera-de-serveis/politiques-digualtat-i-serveis-dinformacio-i-atencio-a-la-dona/servei-datencio-integral-sai-lgtbi-osona/>
- Penna, M., i Sánchez, M. (2015). Evaluación de la homofobia en los futuros docentes de Educación Secundaria. *Revista de Investigación Educativa*, 33(1), 83-98. Recuperat de <http://revistas.um.es/rie/article/download/179671/170801>
- Pichardo, J.I (2012). El estigma hacia personas lesbianas, gays, bisexuales y transexuales. Dins E.Garivia, C. García-Ael i F. Molero(Coord). *Investigación-acción. Aportaciones de la investigación a la reducción del estigma* (pp.111-125). Madrid: Sanz y Torres. Recuperat de <https://www.dipsegovia.es/documents/963029/c78be032-b91c-420e-91fa-34f25ac5bc7f>
- Pichardo, i de Stefano. (2015). *Abrazar la diversidad: propuestas para una educación libre de acoso homofóbico y transfóbico*. Recuperat de http://www.inmujer.gob.es/actualidad/NovedadesNuevas/docs/2015/Abrazar_la_diversidad.pdf
- Pichardo, Stéfano, Sánchez, Puche, Molinuevo, i Moreno. (2014). *Diversidad sexual y convivencia: una oportunidad educativa*. Recuperat de <http://www.felgtb.org/rs/3660/d112d6ad-54ec-438b-9358-4483f9e98868/234/filename/informe-final-diversidad-y-convivencia.pdf>

- Platero, R. (2008). La homofobia como elemento clave del acoso escolar homofóbico. Algunas voces desde Rivas Vaciamadrid. *Informació psicològica*, 94, 71-83. Recuperat de http://trabajemosporelmundo.org/ong-nd/documentos/articulo_homofobia_escolar.pdf
- Platero, R. (2010). Sobrevivir al Instituto y a la Facultad: voces y vivencias sobre la heteronormatividad, la homofobia y la masculinidad de las chicas. *Revista de Estudios de Juventud*, 89, 39-58. Recuperat de http://www.injuve.es/sites/default/files/revista89_2.pdf
- Platero, R i Gómez, E. (2007). *Herramientas ara combatir el bullying homofòbico*. Madrid: Talasa.
- Rodríguez, E. (2016). L'estat de la LGTBI-fòbia a Catalunya 2016. Recuperat de http://www.talcomsom.org/wp-content/uploads/sites/10/2017/09/L%E2%80%99estat-de-la-LGTBI-fo%CC%80bia-a-Catalunya_2016_OCH.pdf

8. Annexos

A causa de l'extensió del treball, que té un límit de 50 pàgines, s'ha realitzat un document extern que recull els annexos amb el material que complementa aquesta recerca, tals com els guions de les entrevistes i grups de discussió.